

NATUUR- EN VOGELWACHT CULEMBORG

juni 2021 - jaargang 47 - nummer 2

Hak-al

- ***Ringslangen in de regio***
- ***Gaat lepelaar broeden in Culemborg?***
- ***Bijzondere waarnemingen***

Het Oortdeel

Louis van Oort

Lvanoort@planet.nl

Dode lente

April en mei zijn mijn favoriete maanden. Ze herbergen altijd de belofte van nieuw, jong en vers. Maar vooral: het zijn de maanden van de voorjaars-trek en uitbundige vogelzang. Dít is de tijd dat vogels terugkeren van hun winterverblijven of doorvliegen naar noordelijker streken. Stijf staan van de hormonen slaan ze bij terugkomst meteen aan het baltsen, zingen en paren: een gevederde orgie van muzikaliteit en lust.

Wat is er mooier dan rondfietsen in een boerenland met het voorjaarszonnetje op de bol en prachtige wolkenluchten als bewegende decorstukken, terwijl om je heen de zang van de veldleeuwerik grote hoogten bereikt (letterlijk) en grutto's al gruttoënd achter elkaar aan donderjagen? Voor mij in elk geval weinig. En hoewel ik ook wel weet dat je voor zo'n ervaring op steeds minder plekken in de Betuwe terecht kunt, zat ik op zondagochtend 2 mei wel degelijk verwachtingsvol op de fiets, toen ik de Ganzenpanweg iets ten noorden van Buurmalsen op reed. Dit is echt Betuws boerenland, met aan de zuidrand enkele historische boerenhoeven en verder naar het noorden weilanden, akkers en een fruitboomgaard. Althans, die boomgaard stond er tot voor kort. Inmiddels is 'ie vervangen voor grasland. Hoe dan ook, het plaatje zag er fraai uit: mals groen gras, helblauwe lucht met spierwitte wolken, een weiland met koeien ... Holland op z'n best. Hoewel, op z'n best. Er ontbrak wat. Iets essentieels voor die wij-houden-van-april-en-mei-beleving, namelijk ... het geluid van vogels. Het was hartje lente, 's morgens

vroeg en het was nog niet te warm, maar toch was er niet één vogel te horen. Niet één! Terwijl ik hier – en dat is echt geen opa-vertelt-story – nog niet zo lang geleden in ieder geval nog kievit en veldleeuwerik hoorde.

Dit raakte me. Uiteraard was het me niet ontgaan dat het slecht gaat met de weidevogels, maar meestal zijn dat zeer geleidelijke processen. Dit zag ik voor mijn ogen gebeuren, althans ik hoorde het gebeuren. Meteen schoot *Silent Spring* door mijn hoofd. Dit mythische boek van Rachel Carson uit 1962 (waarvan de Nederlandse versie wat suf maar wel toepasselijke 'Dode lente' heet) wordt vaak gezien als het begin van de milieubeweging. Het was dan ook een aanklacht tegen het uitbundig gebruik van pesticiden en de hele lobbymachinerie erachter. Dit boek heeft als geen ander de bewustwording gestimuleerd dat we met z'n allen bezig zijn de aarde naar de verdommenis te helpen. Maar ondanks de enorme dynamiek die de milieubeweging sindsdien heeft gekregen (zeker ook nadat in 1972 het rapport *Grenzen aan de groei* van de Club van Rome was verschenen) is het bijna 60 jaar later stiller dan ooit in onze polders. Welke soort doet straks het licht uit in het Beesdse Veld?

We staan op een kruispunt: blijven we boeren zoals we de laatste 50 jaar boerden en draaien we ook de laatste dappere weidevogelpopulaties de nek om, of komen die enorm noodzakelijke veranderingen nu eindelijk van de grond? Veranderingen die boeren verlossen uit hun race to the bottom en hun bedrijfsvoering rendabel houden zonder de natuur op en om hun land kansloos te maken. De stevige boerenprotesten lijken een beeld op te roepen dat we die veranderingen voorlopig niet hoeven te verwachten, maar ik heb het idee dat de geesten er langzamerhand wel degelijk rijp voor zijn. En daarmee de politiek ook. Opportunisme viert daar immers hoogtij. Het zal bloed, zweet en tranen kosten (of eigenlijk vooral geld, pecunia en centen) maar het móét mogelijk zijn.

Ik hoop echt op 3 mei 2031 over de Ganzenpanweg te mogen rijden – ongetwijfeld dan op een elektrische fiets – terwijl ik geniet van uit de berm opvliegende gele kwikstaarten, alarmerende kieviten en grutto's overall, afgetopt met de heerlijke zang van de veldleeuwerik.

Noisy Spring. Levende Lente. 🐦

Grutto. Jouke Altenburg

Voorplaat, ringslang. Wiegert Steen

5

10

2021-2

11

12

15

18

22

24

26

In dit nummer

2	Het Oortdeel: Dode lente	22	Aha, op die manier! – Het perfecte plaatje
4	Van het bestuur	24	Groentje ontgroent op Ameland
5	Ringslangen om ons heen	26	Goed gezien in 2020 –
9	De leesplank van José		Deel 2: Overige soortgroepen
10	Jeugdgroep – Speuren naar boomknoppen in de plantage	31	Colofon
11	Jeugdgroep – Hagedissen zoeken in het Doornse Gat	32	Oproep Special:
12	Eerste broedpoging Iepelaar in Culemborg		Favoriete plekken in en rond Culemborg
15	De focus op ... Leo van der Kooij		
18	Waar komt die naam vandaan? – Bokje schieten		
20	Bij de poot – Oude schriftjes		

www.nvwc.nl

Een kil voorjaar

door Kars Veling

In meerdere opzichten was dit voorjaar niet het meest warme. Uiteraard is de COVID-pandemie nog steeds de reden dat veel activiteiten niet, of op een heel andere manier moeten worden uitgevoerd, maar ook qua weer was het dit voorjaar heel bijzonder. Een erg warme korte periode vroeg in het voorjaar, gevolgd door extreme kou en vervolgens een aprilmaand die kouder was dan we de laatste jaren gewend waren. Dan hoor je al weer die roeptoeters op sociale media zeggen: "Zie je wel, er is helemaal geen klimaatverandering" en "Zie je wel dat opwarming bullshit is". Helaas is die klimaatverandering er wel en is de opwarming van de aarde een feit en de gevolgen ervan zijn groot, op de natuur, maar ook op de mensen. En dan zijn wij hier in Nederland nog best goed af, want de harde klappen vallen in de arme landen. Ironisch genoeg zijn dat de landen die het minste hebben bijgedragen aan de crisis, maar ze krijgen wel de rekening gepresenteerd. Gelukkig is er ook bij velen en ook bij veel beleidsmakers het besef dat we iets moeten doen en we zien dat er nu eindelijk wat gebeurt. Maar ook dat gaat niet zonder problemen.

Windmolens

Een van de manieren om de klimaatverandering te remmen, is overstappen naar schone energie. Windenergie is er daar één van en momenteel ook een manier waarop veel energie is op te wekken. Maar windmolens hebben ook nadelen en we zien dat het draagvlak ervoor duidelijk minder wordt. Ook bij Culemborg zijn de plannen die er waren voor een windmo-

lenpark vertraagd en het is de vraag of en hoe die doorgang zullen vinden. We zijn daar als Natuur- en Vogelwacht al lang bij betrokken. We hebben de plannen steeds beoordeeld op de gevolgen voor de natuurwaarden. En uiteraard hebben molens negatieve gevolgen, met name voor vogels en vleermuizen. We hebben dan ook ingezet op zo weinig mogelijk molens en een goede compensatie van de schade. Hogere molens hebben een hoger rendement en dus hoeven er daarvan minder te worden geplaatst om evenveel energie op te wekken. Bovendien zijn er aanwijzingen dat hoge molens minder schadelijk zijn voor de natuur. Het laatste voorstel vanuit de initiatiefnemers was echter zes hoge molens en we zullen de ontwikkelingen hieromtrent op de voet volgen.

Leukere dingen

Maar er gebeurden ook leukere dingen. De jeugdgroep is weer heerlijk op pad geweest en, samen met leerlingen van de Koning Willem Alexanderschool is een idylle ingezaaid bij de Martin Luther Kingflat. Een idylle is een bloemrijke plek voor vlinders, bijen en mensen. Het initiatief kwam vanuit een bewoner van die flat en de gemeente, woningbouwvereniging 'Kleurrijk wonen', De Vlin-derstichting en natuurlijk de NVWC hebben daar enthousiast op gereageerd.

We hopen dat het kille voorjaar snel achter ons ligt en dat we weer volop activiteiten kunnen uitvoeren voor, door en met jullie allemaal. 🐦

Ringslangen om ons heen

door Theo de Jong

In de Hak-al 2020-04 schreef Margriet Hunfeld over de spectaculaire waarneming van een ringslang in Culemborg. Ringslangen komen in ons werkgebied niet of maar zeer weinig voor. Die waarneming (*waar komt die ringslang vandaan?*) heeft mij getriggerd om onderzoek te doen naar het voorkomen van de ringslang in ons werkgebied en de directe omgeving en wat dieper op de soort in te gaan.

De ringslang is de grootste slang van Nederland en niet giftig. Vrouwtjes kunnen tot wel 1,30 meter lang worden, de mannetjes blijven kleiner en worden maximaal 90 cm. Ze zijn olijfgroen met allerlei variaties van grijs, bruin en groen, veelal met vlekken, soms met lengtestrepen. Kenmerkend zijn de twee halvmajaanvormige lichtgele tot oranje vlekken achter de kop. De buikschubben zijn wit met zwarte vlekken. Aan het patroon van zwarte vlekken is iedere ringslang individueel herkenbaar.

Let op de lichtgele vlekken achter de kop. Wiegert Steen.

Zoals alle reptielen is de ringslang exotherm: zijn lichaamstemperatuur is grotendeels afhankelijk van de omgevingstemperatuur, ze hebben externe energie nodig om hun dagelijkse activiteiten zoals territoriumgedrag, paren, eieren leggen, vervellen en foerageren te ontplooiën en om hun levenscyclus te doorlopen. Zij regelen hun lichaamstemperatuur door in de zon op te warmen en in de schaduw van de vegetatie, in het water of onder de grond af te koelen.

Vanaf begin maart komen de slangen, afhankelijk van de weersomstandigheden, uit de winterslaap. Meestal verschijnen de mannetjes eerder dan de vrouwtjes. Kort daarna vinden de paringen plaats. Om de vrouwtjes te vinden, gaan de mannetjes actief op zoek.

Regelmatig doen ze dit zwemmend. Zo zag ik op 23 maart 1995 nabij Langbroek een mannetje ringslang in een sloot langs de oever zwemmen. De oever werd door het dier door middel van tongelen (ruiken met de tong) afgespeurd, waarschijnlijk op zoek naar vrouwtjes om mee te paren. In 10 minuten werd een afstand van ruim 200 meter afgelegd.

In juni-juli zetten de vrouwtjes 10 – 40 eieren af op warme, niet te droge plaatsen zoals onder mosplakkaten, vermolmd hout, bijeen-gewaaid organisch materiaal, riethopen en in mest- en composthopen. In augustus – september kruipen de jonge slangen uit de eieren. Eind september, begin oktober gaan de slangen in winterslaap. Ze zoeken hiervoor droge, vorstvrije plaatsen in de grond zoals gaten in boomwortels, hopen en gangen van andere dieren als muizen en konijnen, onder dikke mosplakkaten en riethopen. Voorwaarde is dat de overwinteringsplaats buiten het bereik van het grondwater ligt.

Het stapelvoedsel van de ringslang bestaat uit amfibieën. Deze worden zowel op het land als in het water gevangen. Naast kikkers worden ook wel muizen en (kikker)vissen gegeten.

Verspreiding

In Nederland komt de ringslang van nature voor in drie min of meer gescheiden kernen rondom het IJsselmeer: Zuidoost-Friesland met West-Drenthe en de kop van Overijssel, de Veluwe en de flanken van de Utrechtse Heuvelrug met aansluitend het Vechtplassengebied. Daarbuiten komen uitgezette populaties voor, onder andere rondom Gouda en in de Vijfheerenlanden. De ringslang komt voor in waterrijke gebieden met grote en kleine overgangen van hoog naar laag. Voorwaarde is dat er voldoende droge, buiten het grondwater gelegen overwinteringsplaatsen zijn.

De ringslang komt veel voor in cultuurlandschappen, het is een echte cultuurvolger die al sinds het begin van de veeteelt dankbaar gebruik maakt van mesthopen als voortplantingsplaats. Bij neolithische opgravingen werden eirestanten van ringslangen opvallend vaak gevonden in combinatie met mest. Het Langbroekergebied, met een afwisseling van graslanden, sloten, bossen, hakhout en wegbermen is bijvoorbeeld zo'n cultuurlandschap waar de ringslang het bijzonder goed doet. Vooral het aanwezige hakhout is van belang als leefgebied. Daarin worden meer slangen gezien dan in andere landschapselementen. In het gebied kan je met een beetje geluk op één dag wel meer dan twintig ringslangen zien. Vooral in april en mei zijn ze zonnend te zien langs de wandelpaden en in wegbermen. Een goede plaats om ze te zien is de zuidberm van de Langbroekerdijk tussen Langbroek en het landgoed Sterkenburg. Via Netwerk Ecologische Monitoring wordt de stand van tal van soorten sinds 1994 bijgehouden. Uit de resultaten van de tellingen sinds 1994 blijkt dat de ringslang het goed doet en dat de stand van de soort stabiel is. De ringslang wordt nog volop gezien. In 2020 werden er circa 700 waarnemingen in de provincie Utrecht en ruim 900 waarnemingen in Gelderland geregistreerd. Meestal betreft de waarneming één exemplaar maar soms ook twee, drie, vijf of zelfs zestien exemplaren (Waarneming.nl).

Verspreiding in de Betuwe en de Vijfheerenlanden

Van nature komt de ringslang niet in onze contreien voor. In het verleden overstroomden grote delen van het Rivierengebied elk jaar weer. Er heerste een natuurlijk peilbeheer dat resulteerde, ook in jaren dat er geen overstromingen waren, in een hoge grondwaterstand in de winter en het voorjaar en lage grondwaterstand in de zomer. Hierdoor ontbraken droge overwinteringsplaatsen voor de ringslang. De situatie heden ten dage is anders. Door de degelijke bedijking van de grote rivieren komen overstromingen van binnendijkse gebieden niet meer voor, hoewel het in 1995 bijna fout ging. Door en voor het intensieve landbouwkundig beheer is vrijwel overal de waterstand drastisch verlaagd en er wordt een onnatuurlijk peilbeheer toegepast. Hierdoor is de grondwaterstand in de winter en het voorjaar erg laag en de bodem droog. En zo'n droge bodem is in principe ook geschikt als overwinteringsplaats voor ringslangen.

De dichtstbijzijnde natuurlijke populaties bevinden zich net ten noorden van de Kromme Rijn bij Cothen, een afstand, hemelsbreed, van nog geen acht kilometer. Deze afstand is door ringslangen goed te overbruggen, ringslangen kunnen afstanden tot 7 km in één jaar afleggen. Een water als de Rijn kunnen ze met gemak oversteken. Het Amsterdam-Rijnkanaal (AR-kanaal) met zijn stalen damwanden is echter een groter probleem en lijkt mij een absolute barrière te zijn. Ten zuiden van het AR-kanaal zijn nauwelijks waarnemingen van ringslangen bekend. Bovendien is in grote delen van dat gebied nauwelijks oppervlaktewater aanwezig, het is dus een voor ringslangen onaantrekkelijk doortrekgebied. Kennelijk zijn het AR-kanaal en de ongeschikte doortrekgebieden tussen het Langbroekergebied en ons werkgebied een belemmering om verder zuidwaarts te trekken en de Betuwe te koloniseren. Kolonisatie van ons werkgebied vanuit het noorden is voorlopig niet aan de orde. In het gebied ten zuiden van de Linge komen geen ringslangpopulaties voor. Wel zijn daar sinds 2010 drie waarnemingen van ringslangen bekend, alle uit de bebouwde kom, twee in Tiel en één in Haften. Dit betreffen ongetwijfeld ontsnapte of uitgezette exemplaren.

Uitzettingen

Als er geen natuurlijke kolonisatie kan plaatsvinden, zijn wij mensen nooit te beroerd een handje te helpen. We zetten gewoon ringslangen uit hoewel dat wettelijk verboden is. Artikel 3.34 lid 1 van de Wet natuurbescherming stelt dat het verboden is dieren in de vrije natuur uit te zetten. Onder dit begrip dieren vallen alle dieren uitgezonderd vissoorten want die vallen onder de bepalingen van de Visserijwet 1963 en mogen overal uitgezet worden. Ondanks dat het verboden is, worden ook ringslangen uitgezet. Zo zijn in 1978 in de Vijfheerenlanden nabij Hei- en Boeicop elf ringslangen, afkomstig uit de omgeving van Amelisweerd bij Utrecht, uitgezet. En meer recent is van een locatie ten zuiden van Schoonrewoerd bekend dat er drie ringslangen in een tuin zijn losgelaten (mond. Mededeling S.D. van Dijk, 2021). Ook de eenmalige waarneming van een ringslang eind jaren zeventig/begin jaren tachtig door Berry Lucas in een sloot achter het danscentrum Van Hattum aan de Sportlaan in Culemborg betreft ongetwijfeld een uitgezet of ontsnapte exemplaar. En dat geldt ook voor de door de buurman van Margriet Hunfeld waargenomen ringslang. Het vermoeden dat die slang meegekomen is met een berg rietafval uit de uiterwaard kan niet waar zijn. In de Nederlandse uiterwaarden komen met uitzondering van delen van de uiterwaarden bij Rhenen en Wageningen geen ringslangen voor.

Boven: ringslang. Paul van Veen

Midden: ringslang in broeihoop. Wiegert Steen

Onder: eierschalen van een ringslang. Cees van Appeldoorn

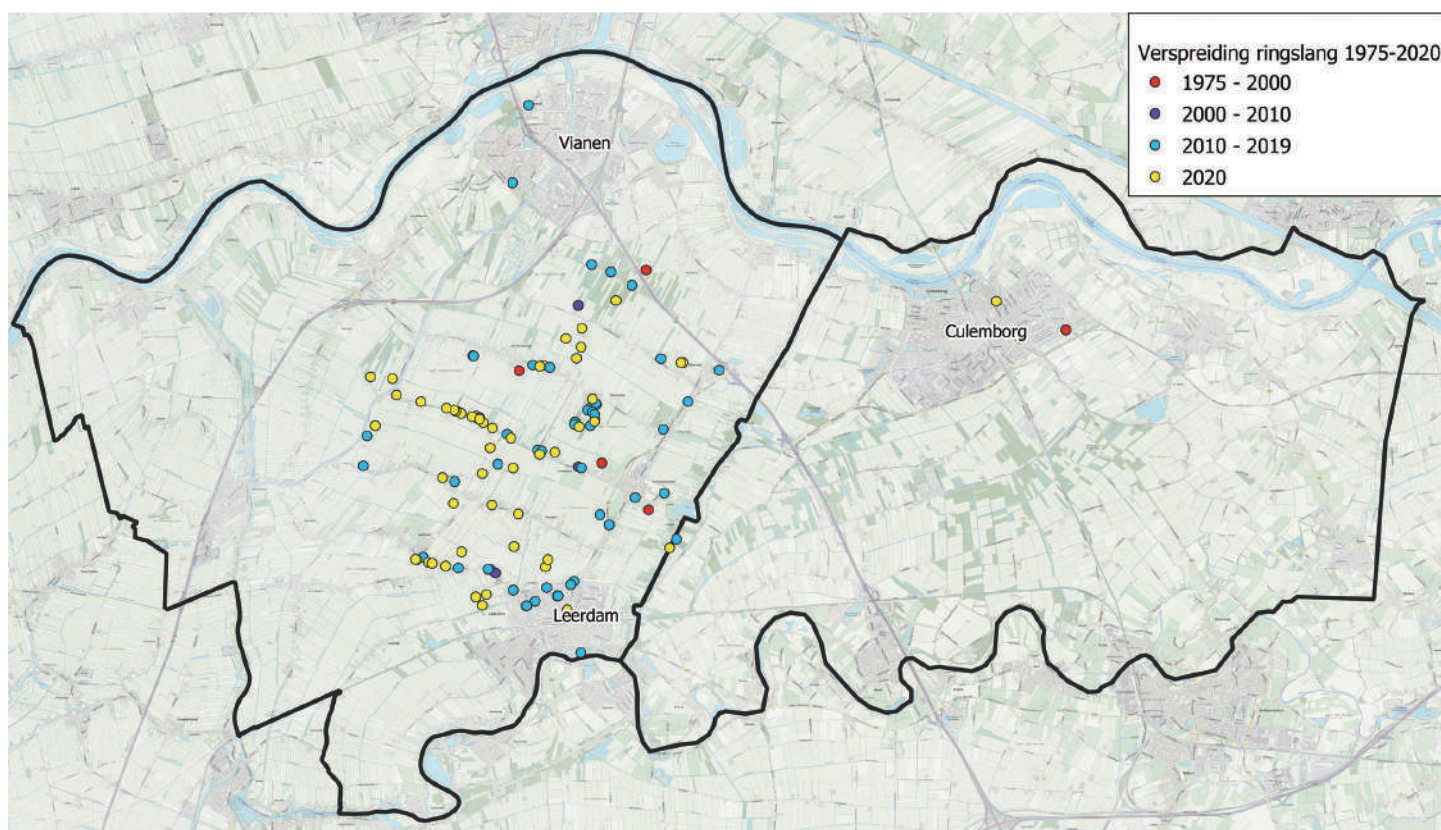

Waarnemingen Vijfheerenlanden

Ik heb het archief van de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF) vanaf 1950 onderzocht op ringslangwaarnemingen. En dan zien we op 30 mei 1982 de eerste waarneming van een ringslang uit de Vijfheerenlanden en wel direct ten zuiden van Hei- en Boeicop, in de buurt waar in 1978 ringslangen zijn uitgezet. Tot aan 1990 zijn er geen verdere waarnemingen in het bestand aanwezig. Van 1990 tot 2010 zijn elf waarnemingen bekend. Pas na 2010 worden jaarlijks waarnemingen van ringslangen in de Vijfheerenlanden gemeld met in de topjaren 2014 en 2020 respectievelijk 17 en 20 exemplaren. De waarnemingen zijn gedaan door vrijwilligers. De Vijfheerenlanden behoren sinds 2018 tot de provincie Utrecht.

De provincie Utrecht laat al sinds 1075 vlakdekkend onderzoek uitvoeren naar flora en fauna. In dat kader zijn in 2020 ook de Vijfheerenlanden onderzocht. Hierbij zijn 32 ringslangwaarnemingen gedaan. Met de waarnemingen in 2020 uit de NDFF zijn er uit 2020 dus 52 ringslangwaarnemingen bekend. De ringslang heeft zich definitief gevestigd in de Vijfheerenlanden, kaart 1 geeft een overzicht van de waarnemingen. Opvallend in de verspreiding zijn de vele waarnemingen in en langs het natuurreserveat Overheicop en langs de weg de Huibert in Overheicop en in het natuurgebied De Huibert. De afwisseling van schraalgraslanden, sloten en bosjes in deze complexen voldoet kennelijk uitstekend. Opvallend is ook dat de ringslang nauwelijks voorkomt in De Bolgarijen, direct ten zuiden van de A2. Dit gebied met hakhout, grienden, populierenbossen, sloten en weilanden lijkt een zeer geschikt leefgebied en doet sterk denken aan het Langbroekergebied waar de ringslang volop voorkomt. Kennelijk is het gehandhaafde waterpeil te hoog waardoor geschikte overwinteringsplaatsen slecht mondjesmaat aanwezig zijn.

Kaart 1: verspreiding van de Ringslang in het werkgebied van de NVWC en de gemeente Vijfheerenlanden.
Bron: Verspreidingsgegevens uit 2020 van de ringslang in de Vijfheerenlanden van Ecologisch adviesbureau Viridis.

Waarnemingen in ons werkgebied

Binnen de begrenzing van ons werkgebied zijn, behalve de waarneming van de buurman van Margriet Hunfeld en Berry Lucas, nog twee waarnemingen van ringslangen bekend. Op 20 februari 2013 werd een ringslang op de oostzijde van de Diefdijk, 500 meter ten zuiden van het Wiel van Bassa, gezien. In 2020 werden, 200 meter zuidelijker, twee ringslangen gezien aan de voet van de Diefdijk maar nu direct aan de westzijde. Uit de rest van ons werkgebied waren tot voor kort geen ringslangen bekend.

Binnen de begrenzing van ons werkgebied zijn tegenwoordig wel geschikte leefgebieden aan te wijzen. Ik denk daarbij vooral aan de driehoek tussen de A2 in het oosten, de spoorlijn in het zuiden, de Diefdijk in het westen en De Waai in het noorden. De Diefdijk met zijn vele moerasjes en sloten aan de voet, de vele poldersloten met veel groene kikkers, de grienden en bossen in het hart van het gebied en de vele kleine bosjes en houtwallen en maken dit ogenschijnlijk tot een geschikt leefgebied voor de ringslang. Naar het noorden sluit de Diefdijk aan op Fort Everdingen. Bovendien liggen de waarnemingen uit 2013, 2020 en 2021 in dit gebied. Het hier aanleggen van broeihopen van (paarden)mest of compost is een zeer succesvolle manier om ringslangen bij hun voortplanting te helpen; 2 à 3 broeihopen per 100 ha is ideaal. Zie ook broeihopen.nl

Andere ogenschijnlijk geschikte gebieden zoals het gebied met grienden en populieren tussen de Busterweg en de N320 en de Regulieren vallen af vanwege hun ligging aan de oostzijde van de A2. Bovendien wordt in beide gebieden een min of meer natuurlijk waterpeil gehandhaafd met een hoge grondwaterstand in de winter waardoor geschikte overwinteringsplaatsen weinig talrijk zijn. Vooralsnog zie ik de A2 als een bijna niet te overbruggen barrière. Een ringslang zien in ons werkgebied zal altijd wel bijzonder blijven.

Literatuur

Geerdes, A. (red), H. J. V. van den Bijtel & Th. H. de Jong, 2001. *Essenhakhout in het Kromme Rijnlandschap*. Bunnik.

Jong, Th. H. de, 1994. *Poelen en broeihopen. Biotoopsverbeteringsplan voor amfibieën en reptielen in het Kromme Rijngebied*. Stichts Landschapsbeheer & Stuurgroep Kromme Rijn. Bunnik.

Jong, Th. H. de, 1997. *Ringslang op zoek*. RAVON 1997 (1): 13 – 14.

Jong, Th. H. de, 2000. *Hakhout, Kikkers en Slangen. Het belang van esenhakhout voor amfibieën en reptielen*. Bureau Viridis, Culemborg.

Smit, G. F. J., T. H. de Jong, R. van Eekelen en J. van der Winden (2003). *Soortbeschermingsplan voor de ringslang*. Provincie Utrecht, Utrecht.

De Wijer P., A. Zuiderwijk en J.C.W. van Delft, 2009. *Amfibieën en reptielen: Ringslang*. *Natuur van Nederland*, 9(1), 301–312.

Jansen, I., 2003. *De ringslang als zwerver*. RAVON 16 6(1) 2003

Stumpel, A. H. P., R. van Kats & Th. H. de Jong, 2020. *Zandhagedissen op de Leuserheide*. RAVON 79 (22): 68 – 71.

Zanden, Jan Luiten van, Thomas van Goethem, Rob Lenders en Joop schaminee, 2021. *De ontdekking van de natuur. De ontwikkeling van biodiversiteit in Nederland van ijstijd tot 21ste eeuw*. Promotheus, Amsterdam.

Naschrift.

Berry Lucas mailde mij over de vondst van een dode inheemse ringslang op fort Everdingen op 7 maart 2021. De foto's laten een vers dood exemplaar zien dat enigszins beschadigd is. De vondst staat niet vermeld op kaart 1 🐍

De leesplank

door José Borsboom

Een verhaal met een angel

Een van de eerste soorten angeldragers die in het voorjaar te zien zijn, zijn de grote dikke hommelmkoninginnen. Voor mij is dat een eerste lenteteken. Vroeger dacht ik dat er maar een paar soorten waren. Toen ik het boek tegenkwam van Dave Goulson ontdekte ik dat er veel meer soorten dan

aardhommel en steenhommel zijn. Ook dat er koekoekshommels zijn die net als de vogels hun eitjes bij een andere soort in het nest leggen. De schrijver is al net zo'n fan van hommels als ik.

Ik let goed op welke bloemen ze als eerste bezoeken in de tuin. Longkruid, krokussen, smeerwortelsoorten, ook de gekweekte. Dit jaar ontdekten we bij de nestkastcontrole een hommelnest van de boomhommel. Inmiddels heb ik wel zeven soorten ontdekt. En de schrijver heeft nog meer boeken geschreven en die heb ik, ik kon het niet laten, natuurlijk ook besteld.

Kortom een goed interessant en leesbaar boek.

Nederlands | Softcover | ISBN 978 90 467 0609 1 | negende druk febr. 2018

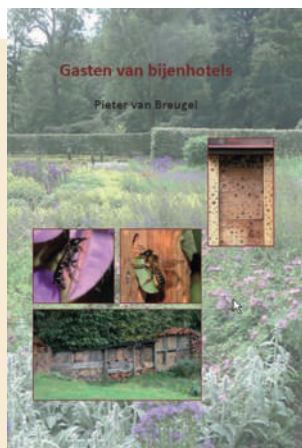
Het verborgen leven van bomen

Een boom is meer dan een stam van hout en een bladerkroon. Het wortelstelsel in de bodem dient niet alleen als stevig anker, maar het zorgt voor het vervoer van water naar de stam. Bomen in een bos wisselen door middel van die wortels voedingsstoffen uit, matigen extreme warmte en droogte. Door stoffen af te scheiden waarschuwen ze elkaar voor ziekten en plagen. Boven

naaldbossen hangen uitgewasemde terpenen. Die moleculen komen in de lucht, vocht condenseert daarop. Daardoor vormen zich wolken die twee keer zo dicht zijn als boven onbeboste oppervlakken. De bodem onder bossen wemelt van levende wezens die niet met het blote oog te zien zijn. Een theelepel bosaarde bevat al een kilometer zwamdraden, die essentieel zijn voor bomen en het bos.

Kortom dit boek staat vol met interessante informatie waardoor mijn kijk op bomen voorgoed veranderd is. Zodanig dat ik toch twee keer nadenk voordat ik weer een boom in de tuin zal omzagen. Het boek is goed leesbaar en absoluut niet zweverig.

Nederlands | Hardcover | ISBN 978 94 005 0732 6 | derde druk april 2016

Gasten van bijenhôtels

Wie meer wil weten over het leven van bijen en wespen in bijenhôtels zou dit boek moeten aanschaffen. Een prachtig boek met zoveel duidelijke foto's, die bijna allemaal door de auteur zelf gemaakt zijn. Ik ontmoette Pieter Breugel tijdens mijn werk als bos-

wachter bij Staatsbosbeheer en toen ik hoorde dat hij met dit boek bezig was, heb ik meteen meerdere exemplaren gereserveerd. De achteruitgang van bijen staat volop in de belangstelling. Iedereen kan een steentje bijdragen door het maken van zo'n bijenhôtel. Zeker als je een omgeving hebt met veel bloemen dan is succes verzekerd. Dat is duidelijk te zien aan de gaatjes in hout of in de bamboestokken die afgesloten zijn met klei of met een stukje blad. De bij heeft dan kamertjes gemaakt en eitjes in de ruimtes gelegd. Er gaat een wereld voor je open, al die bijen en wespen (deze steken niet) zo snel als zij gebruik maken van jouw bijenhôtel. Noodzakelijk, nuttig en ook vooral heel bijzonder.

Nederlands | Hardcover | ISBN 978 90 76261 09 6 | druk 2014

Nooit alleen thuis

Bij ons leeft in de wc-kamer een getijgerde lijmspinner, een spinnetje. Volgens Rob Dunn een van de 200.000 levensvormen die in ons huis leven. Schimmels in de kelder, bacteriën in de douchekop en spinnen op zolder. Fascinerend voor mij, een griezelboek voor anderen, die het liefste in een zo'n steriel mogelijke

leefwereld willen wonen. Door onderzoeken is aangetoond dat in steriele huizen zonder bepaalde bacteriën kinderen allerlei allergieën vertonen. Het grootste deel van wat voorkomt in onze huizen is zelfs noodzakelijk voor ons mensen, zij gaan de strijd aan met schadelijke en gevaarlijke soorten, dus ook virussen.

Door dit boek dat vol staat met wetenschappelijke en historische feiten verandert de kijk op je eigen huis; je bent nooit meer alleen.

Nederland | soft cover | ISBN 978 94 638 2033 2 | druk Ned. Vertaling 2019

Van welke boom is die knop?

AMERIKAANSE VOGELKERS

AMERIKAANSE EIK

VUILBOOM

INLANDSE EIK

LIJSTERBES

BERK

DOUGLAS

FIJNSPAR

ESDOORN

ES

PAARDEKASTANJE

LARIKS

START

En daar gaan ze!
Maartje van der Ploeg

Leo legt uit.
Winny Verdouw

16

17

© IVN

Eindelijk weer een keer op pad met de jeugdgroep!

Speuren naar boomknoppen in de Plantage

door Maartje van der Ploeg en Winny Verdouw

Ons bezoek aan de Plantage stond gepland voor 13 maart. Helaas waaide het toen zo hard dat er zelfs gewaarschuwd werd voor afvallende takken. Het leek ons daarom verstandig om de activiteit een week te verplaatsen. Op 20 maart was het stralend weer met een paar rustige wolkjes aan de lucht. En we hadden nog een extra voordeel: er waren nog meer knoppen aan de bomen gekomen.

We waren allemaal weer toe aan een activiteit van de jeugd, de opkomst was groot. Het was ook weer de eerste activiteit in dit gekke coronajaar. In de Plantage gingen we onder leiding van Leo van der Kooij op zoek naar boomknoppen. Leo vertelde eerst waar je op moest letten en hij liet een paar takken zien. Aan de kinderen de opdracht om op zoek te gaan naar bomen met letters, op de kaart op te zoeken welke boom het was en van de gevonden letters een woord te vormen.

Ze stoven in alle enthousiasme direct weg ... zonder zoekkaart, bleek later.

Gelukkig was Leo op zijn fiets en hij snelde naar de kinderen toe.

Geen blaadjes, wel knoppen

Regelmatig kwamen de kinderen vertellen wat ze gezien hadden en dat ze weer een letter hadden gevonden. En hup daar gingen ze weer, op zoek naar een volgende boom met een letter. Omdat er geen blaadjes aan de bomen zaten, moesten ze naar de knoppen kijken om te zien wat voor boom het is. Het doel was om zo snel mogelijk een woord te maken van de gevonden letters.

Via de E op een berk, de I op een es, de K op een eik, de E op een paardenkastanje, de N op een linde, de B op een els, de L op een den, de A op een beuk en de D op een esdoorn, werd EIKENBLAD gevonden.

Renske en haar vriendinnetje Elin hadden als eersten het woord gevonden waar ze naar op zoek waren en zij kregen hiervoor een klein presentje.

Fijn en gezellig om elkaar weer een keer te zien

Natuurlijk was er voor de kinderen iets lekkers te drinken en te eten. Daar waren ze ook wel aan toe na al dat speuren en turen. Na afloop van de speurtocht maakten we een ronde door de Plantage en werden alle letters van de bomen gehaald. Leo vertelde nog wat bijzonderheden over de bomen die er staan. We zagen in de bomen op de Plantage ook een heleboel reigers op nesten zitten. Het was een geslaagde excursie en we hebben veel geleerd over bomen en hun boomknoppen.

Hagedissen zoeken in het Doornse Gat

door Winny Verdouw

Voor deze activiteit kwam David van bureau Viridis ons helpen. Op zijn aanraden hadden we deze activiteit een week uitgesteld. Reptielen hebben een zonnetje nodig omdat het koudbloedige dieren zijn en zijn dus afhankelijk van de omgevingstemperatuur. Met warmte worden ze actief en komen ze tevoorschijn. Dit vertelde David ons allemaal, nadat we een rustig plekje hadden gevonden.

Het Doornse Gat is een aantrekkelijk recreatieterrein met best veel bezoekers. David was al een paar dagen eerder gaan voorbijkijken en had wat plekjes gevonden waar de zandhagedis ook echt zat. Het leuke is dat dieren hun eigen plekje hebben. Al schieten ze weg, na een poosje komen ze weer tevoorschijn. En dat hebben we ook echt gemerkt.

Huidjes

In plastic zakjes toonde David nog wat reptielenhuidjes. Hagedissen en slangen vervellen ieder jaar en dan laten ze het volledige vel achter. Die vellen kan je soms vinden. Toen begon het zoeken. Heel rustig en voorzichtig liepen we achter David aan. Ja hoor, halverwege een heuvel in een braambosje zat een mooi groen mannetje zandhagedis. Later liet hij zich weer zien.

Het terrein is heel geaccidenteerd. We liepen bovenlangs en verder op een grote zandberg. Heel leuk voor kinderen om op en af te rennen. Maar langs de rand lag een vrouwtje zandhagedis. Zij is bruin. Dus nog moeilijker te zien. Maar de kinderen van de Natuur- en Vogelwacht ontdekten haar toch en hadden het geduld ervoor. Later zagen we nog een vrouwtje zandhagedis.

Op de zandberg waren veel spelende kinderen. David zei dat dat juist goed is om het zand te behouden en te zorgen dat het niet dichtgroeit. De zandhagedis legt haar eieren in het losse zand. Daarom komen ze er naartoe. Levendbarende hagedissen en muurhagedissen hebben we niet gevonden.

Helaas geen hagedis zonder pootjes

We gingen ook nog op zoek naar hazelwormen. Dat zijn hagedissen zonder pootjes. Beetje slangachtig maar met de kop van een hagedis. Ze konden zitten onder omgevallen bomen. We draaiden er een paar om maar geen hazelwormen. Wel een grote larve van de kortschildkever. En overall lieveheersbeestjes. Het was voor de kinderen natuurlijk ook een uitdaging de berg op te hollen. De tijd vloog om en na nog op een lekker bankje wat te hebben gedronken, kwamen de ouders de kinderen alweer ophalen. Die hadden zelf gewandeld in deze mooie omgeving. Ja zo gaat dat in coronatijd. Maar heel fijn dat we zo toch weer een jeugdactiviteit konden organiseren. 🐸

Mannetje zandhagedis dat we wel hebben gezien en onder de hazelworm, helaas niet gevonden.

Eerste broedpoging

door Eirik Kersten

Op 02-04-2021 kwam ik net van de telpost Werk aan het Spoel waar ik met Bas Engels had geteld. Onderweg naar huis fietste ik over de Beusichemse dijk en kwam ik langs de plek waar een blauwe-reigerkolonie zit. Ik zag net iets wits tussen de struiken en dacht dat is vast een grote zilverreiger, maar toen ik iets verder fietste en stil ging staan zag ik die unieke lepelachtige snavel omhoog komen van een lepelaar. Ik pakte mijn telescoop erbij en het viel me op dat de andere lepelaar ergens in zat, dat is vast een nest dacht ik ... gaaf!

Ik stuurde het naar mensen van de vogelwerkgroep en toen werd me verteld dat er nog nooit eerder een lepelaar in Culemborg heeft gebroed! Ik vond het al gaaf dat ik twee lepelaars op een nest had gevonden, maar toen ik hoorde dat er dus überhaupt nog nooit eerder een lepelaar in Culemborg heeft gebroed, besepte ik pas echt dat het een hele bijzondere vondst van mij was.

Natuurontwikkelingsprojecten

Lepelaar was tot midden jaren '90 van de vorige eeuw een zeldzame verschijning in Culemborg. Na twee gevallen in 1980, werd de soort pas sinds 1994 jaarlijks in kleine aantallen vastgesteld. Met de groei van de landelijke populatie en de natuurontwikkelingsprojecten zoals Everdingen, de Goilberdingerwaard, Baarsemwaard en de Kerswerf zien we ook het aantal waarnemingen toenemen. In totaal werd de soort 3.370 keer tot heden ingevoerd in waarneming.nl (zie Figuur op pagina 14), met in totaal >37.000 vogels, al zullen hier vele dubbeltellingen in zitten.

Op basis van de broedvogelverspreiding van SOVON, is dit pas de tweede of derde locatie in de hele provincie Gelderland, zie bijgevoegd kaartje. Ik hoop dat de vogels een succesvol broedsel kunnen grootbrengen, wie weet is dit de basis van een nieuwe kolonie.

lepelaar in Culemborg

De foto's met de lepelaar (boven) en lepelaars in vlucht zijn gemaakt vanaf een krib bij Werk aan het spoel, datum 28-4-2021.

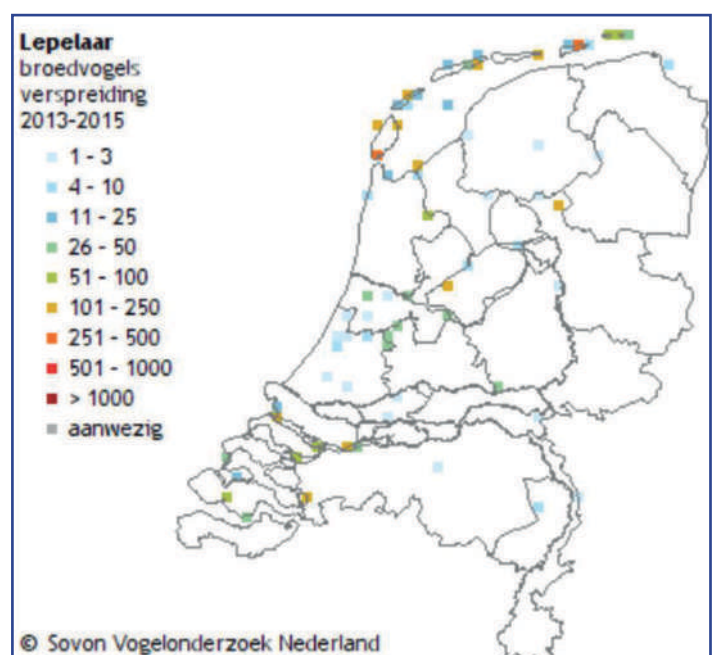
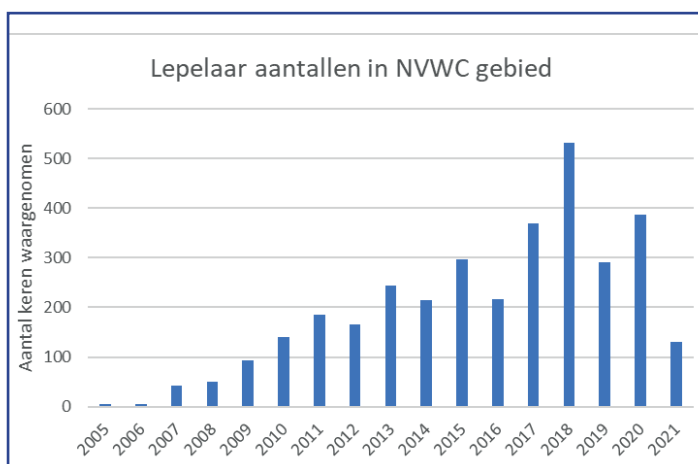

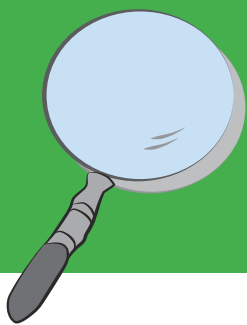

De foto vanuit de telescoop is gemaakt op de dag dat ik de lepelaars had gevonden, 02-04-2021, langs de Beusichemse dijk.

De foto boven, waar de lepelaar op het nest zit, is door Arjan Brenkman gemaakt op 17-04-2021. 🦅

De focus op ... Leo van der Kooij

door Frans Waroux

Eigenlijk een begrip binnen de Natuur en Vogelwacht Culemborg. Wie kent hem niet? Maar ook Leo is ooit met 'kennis der natuur' begonnen. In dat opzicht had hij misschien een kleine voorsprong. Hij is namelijk opgegroeid in Den Haag, vlak achter de duinen, bijna dus met zijn voeten in de zee. Op zich natuurlijk een geweldig gebied om met de natuur kennis te maken.

Leo als klusser (zeldzame waarneming) bezig voor het kunnen plaatsen van een bosuilenkast in een schuur aan de Beusichemsedijk.

Inzet: zijn eerste vogelboek 'Zien is kennen' en zijn persoonlijke waarnemingenboekjes.

En dat werd mede gestimuleerd door de plaatjes van Verkade. Hij werd een verwoed verzamelaar en kende binnen de kortste keren alle namen van de afgebeelde dieren en planten die op die plaatjes stonden afgebeeld. Hij was toen zes jaar. In die zomer mocht hij gaan logeren bij een oom en tante in Hilversum die ook een meer dan gewone belangstelling hadden voor de natuur en dan met name voor de vogels. Dat kwam omdat zij in een bosrijke omgeving woonden met een scala aan vogels. Om die te herkennen, raadpleegden zij het boekje 'Zien is kennen', een vogelgids met afbeeldingen in kleur. Leo werd er op slag verliefd op.

Persoonlijke bijbel

En Leo werd 7. Zijn mooiste geschenk? Van tante Teddy kreeg hij het boekje 'Zien is kennen' en dat werd zijn persoonlijke bijbel. Hij bezit

dit boekje nog steeds, bijna stuk gelezen en geraadpleegd en vele blaadjes met plakband bij elkaar gehouden. Een kleinood met bijna antiquarische waarde, dat altijd meeging wanneer hij met een van zijn drie broertjes of zijn zusje op de step of later met de fiets naar waterwingebied Meyendel ging. Om er niet alleen vogels waar te nemen maar alles wat ze zagen, zoals insecten, reptielen en plantjes op naam te brengen. Juist daar heeft zijn belangstelling voor de natuur een 'boost' gekregen.

Leo ging studeren en zou aanvankelijk analist worden. Een vak, na al vrij spoedig bleek, dat hem totaal niet boeide. Dus nadat hij als dienstplichtig artillerist (lichting 62-2) uit militaire dienst kwam, switchte hij naar de Kweekschool en ging het onderwijs in. Na de behaalde hoofdakte begon hij als leraar in het basisonderwijs in Den Haag (1966-'69). De muzikleraar van de Kweekschool

Foto's met de klok mee:

- *Even bijkomen na een dagje nestkasten controleren, samen met Winny Verdouw en Jurgen Geven.*
- *Assisteren bij het nestkastenproject aan de Achterweg in gang gezet door Ada Wille, ter bestrijding van de eikenprocessierups.*
- *Samen, op woensdagochtend, bezig zijn in de tuin van De Steenuil.*
- *Onderweg een kop koffie en een broodje nuttigen, samen met Joop Schuurman en de fotograaf tijdens een route nestkasten controleren.*

wilde een koor oprichten van oud-leerlingen. Daar ontmoette hij Nel. Toen zij na een koorrepetitie ontdekte dat haar achterband lek was bood Leo haar een lift aan achterop zijn fiets aan. De rest is geschiedenis.

Paulusschool

Leo en Nel zijn in 1969 in Den Haag getrouwd en direct daarna verhuisd naar Heemskerk waar ze beiden een baan kregen op dezelfde school (1969-'74). Samen kregen zij daar twee kinderen. In 1974 werd Leo in Culemborg niet alleen een leuke baan op de Paulusschool (later Palster) aangeboden maar ook een mooie een-gezinswoning. Op deze school werd hij de meester die veel natuur in zijn lessen stopte, net zoals de firma Peijnenburg veel honing in zijn ontbijtkoek stopte. Hij woont nog steeds in genoemde woning en met veel plezier.

Toen dan ook in 1975, als verlengstuk van het snoeien van knotwilgen in het buitengebied van Culemborg, de Natuur- en Vogelwacht Culemborg werd opgericht was Leo een van de daar aanwezigen om de geboorte van die club mede gestalte te geven. Hij bood o.m. aan vogelexcursies in de omgeving te verzorgen.

Tv-optreden

Dit werd het begin van een reeks van disciplines binnen de club waarmee Leo zich in de jaren daarna ging bezighouden. Er is echter ook één activiteit waarmee Leo naar buiten is getreden, namelijk een tv-optreden. Door zijn veelzijdige kennis hebben we Leo opgegeven voor de natuurquiz van Kick Stokhuizen, 'Ja natuurlijk'. De opnames hiervoor vonden plaats op vrijdag. De uitzending aansluitend op zondagavond. Een zeer populair programma.

Drie deelnemers die elk specialist waren op een bepaald onderdeel van de natuur en daar vragen over moesten beantwoorden. Plus één vraag uit de categorie van de andere deelnemers. Leo koos als zijn onderwerp voor 'spinnen van Nederland'. Hij werd die avond de grote winnaar. Hij wist al zijn vragen goed te beantwoorden en ook

die uit de categorie van de andere deelnemers. Hij werd daardoor niet alleen winnaar van een schitterende bloemencompositie maar zette door zijn deelname ook de NVWC in het zonnetje met onder meer een groot artikel in de Culemborgse Courant.

Lezingen en excursies

En om de naamsbekendheid van de club en zijn doelstellingen te vergroten door met name de natuur in Culemborg naar een hoger plan te brengen ging de NVWC niet alleen excursies naar het buitengebied organiseren maar ook lezingen verzorgen. Alle excursies en lezingen werden altijd vooraf aangekondigd en beschreven in de Culemborgse Courant. Deze lezingen waren altijd gratis toegankelijk. Voor de fiets-excursies was het vooral de jeugd die belangstelling toonde. De lezingen werden veelal door de ouderen bezocht. Leo heeft hier jarenlang de sprekers voor geregeld.

In het begin werden die gehouden in de Paulusschool, waar we ooit ook oud-burgemeester Hermans mochten begroeten. Dat was bij een lezing van hydrobioloog Friso Repko over slootdiertjes. Dat was toen heel bijzonder.

Pijnlijke lezing

Later gingen we naar de Open Hof waar ook een memorabele en pijnlijke lezing plaatsvond. Daar kwamen ruim honderd belangstellenden voor een lezing over de Galapagos-eilanden door de heer Warntjes. Die beschikte over zo'n 200 dia's met bij elk een verhaal. Hiervan 180 over weliswaar kleurrijke cultuur maar daar was men niet voor gekomen. Slechts zo'n 20 dia's gingen over de Galapagos zelf. Toen Leo zijn dankwoord moest uitspreken zaten er misschien nog maar 15 mensen in de zaal. Echt heel pijnlijk.

Ook was Leo actief bij de huis-aan-huis verkoop van stroopwafels. Er was namelijk geld nodig om de verhuizing naar een nieuwe locatie voor de NVWC aan de Middelcoopstraat mogelijk te maken. Een ruimte waar we ruim 25 jaar met plezier hebben verbleven.

Natuurreizen

Een van zijn hobby's naast zijn activiteiten voor de NVWC is het maken van natuurreizen naar verre oorden. Zo bezochten Nel en Leo onder meer Suriname, Costa Rica, Zuid-Afrika, Brazilië, Indonesië, de Donaudelta, Schotland en Spanje. Gebieden met bijzondere natuur en cultuur en vaak ook met een bijzondere vogelstand. Er werden van deze reizen mooie reisverslagen gemaakt, inclusief de bijbehorende dia's. Vrijwel elk jaar verzorgde Leo dan een lezing over zo'n reis. Deze lezing bleken vaak juweeltjes van natuur en cultuur te zijn en trokken altijd veel belangstelling.

Voor al zijn werk voor de NVWC is Leo zelfs Koninklijk onderscheiden en is hij sinds 2010 Lid in de Orde van Oranje-Nassau.

Assistent-hovenier

Heden ten dage is Leo, op weg naar zijn 79ste verjaardag, gelukkig nog steeds actief. Zowel als deelnemer aan de nestkastwerkgroep maar zeker ook als assistent-hovenier in de geweldig mooie tuin naast onze clublocatie De Steenuil aan de Steenovenweg. Hij nodigt daarom graag mensen uit om gewoon eens op een woensdagochtend te komen kijken en te ervaren hoe leuk het is om in die tuin bezig te zijn. Om dan later misschien ook eens een handje te komen helpen. In deze tuin staan vrijwel uitsluitend inheemse planten en struiken, rondom veel bosschages en daardoor zijn er ook veel vogels. Er is altijd koffie of thee en meestal ook nog met wat er bij. Rond 09:00 uur gaat het hek open. 🐦

Bokje schieten...

door Ellen Geleedst, foto's Paul van Veen

Opeens was Nederland wit. Een dikke laag sneeuw, die ook nog eens zeker een week bleef liggen. Ongekende sneeuwduinen en ijs op de meeste sloten.

Boven en rechterpagina het bokje, onder de houtsnip.

Voor wie naar zijn werk wilde (en mocht, dat zijn er niet zoveel in coronatijd), is het een flinke opgave om de weg op te gaan. En voor oudere mensen maakt al die gladheid het gevaarlijk om de deur uit te gaan. Maar voor de rest van Nederland is het vooral genieten! Schaatsen op natuurijs is toch het summum voor de liefhebber. Kinderen op de slee van de dijken af. Wandelen in die wondere witte wereld. Een speciale tijd...

Vogels in de sneeuw

Ook voor vogels is het een speciale tijd, maar dan meer in de vorm van een catastrofe. Zelden blijft sneeuw hier zo lang liggen. In de landen ten noorden van Nederland lachen ze natuurlijk om een weekje, maar de vogels maken daar wel dat ze dan naar het zuiden zijn vertrokken voor die maandenlange sneeuw zich aandient. Gelukkig is ons land redelijk dichtbevolkt en zijn er genoeg mensen die weet hebben van de moeilijkheden van de vogels. Nog meer mensen dan anders zorgen voor voer voor de vogels. En daarom komen er ook meer vogels binnen de bebouwde kom dan anders. Ik heb kunnen genieten van prachtige koperwieken rond de dreven, we hadden een grote bonte specht in onze tuin en er zat een grote gele kwik gewoon in de wijk Goilberdingen, om maar wat te noemen. Wel noodgedwongen, dat realiseer ik me, maar toch ook prachtig dichtbij.

Fotograferen

Voor fotograferen is het ook een prachtige periode als er sneeuw ligt. Echtgenoot Paul is dagen op stap geweest met de nodige kilo's aan lenzen en een termoskan met heet water en oploskoffie. Ver weg hoeft je niet, het is overal mooi. Slimme plekken zijn natuurlijk de slootjes die net niet dichtgevroren zijn. Daar komt dan steeds een ijsvogel terug om te vissen of heb je kans op een verrassing zoals die grote gele kwikstaart. En het is bij uitstek de gelegenheid om op zoek te gaan naar snippen. De watersnip laat zich wel vaker bewonderen; van de Nederlandse snippen leeft die het minst verborgen. Maar wanneer kun je nu een houtsnip vastleggen of een bokje schieten? De populatie houtsnippen is nu eenmaal niet groot. En het bokje leeft uiterst verborgen en vertrouwt helemaal op zijn schutkleur. Die vliegt pas op als je bijna op hem gaat staan! Zo was Paul met de auto over besneeuwde weggetjes onderweg naar de Everdingenwaard, op zoek naar snippen en ander leuks. Maar een flinke trekker kwam hem tegemoet. Met al die sneeuwresten en een sloot aan weerskanten, wilde hij geen risico nemen en week even uit naar een erf om de trekker langs te laten. Door deze actie kreeg hij zicht op een sloot die hij anders voorbijgereden zou zijn. En daar had hij ze in één camerabeeld: een houtsnip en een bokje! Uniek moment, toch?

Het bokje zijn

Waarom heet een bokje eigenlijk bokje? In de Nederlandse taal kennen we verschillende uitdrukkingen waarin het bokje opduikt, maar meestal niet in vleiende zin. 'Een bok schieten' is een blunder begaan. En het bokje zijn? Ik kende de uitdrukking niet, toen mijn tante uit Zeeland die noemde ("le's altied ut bokje"). In het Zeeuws dialectenboek staat hij echter wel genoemd. Het betekent dan 'de dupe zijn', of in meer hedendaags Nederlands: 'Hij is altijd de Sjaak'. Bij 'bokje springen' ben je als bokje toch degene waar overheen gesprongen wordt. Niets positiefs in ieder geval.

Stomme snip

Waarom heet deze fraaie, verborgen snip dan toch bokje? Er eentje zien, is toch wel degelijk een positieve ervaring? Mogelijk komt de naam uit de Elzas, waar men de naam 'Bock' kende voor watersnip en het verkleinwoordje 'Bockerlein' voor onze kleine snip. In het Franse taalgebied daaraan grenzend kende men allerlei varianten op 'Bec', wat zowel op snavel als op snip (bijvoorbeeld Becas of Boucasse). De huidige Franse naam 'Becassine sourde' betekent 'stomme snip'. Hij maakt ook niet veel geluid, zeker niet bij ons. Er is ook wel een verklaring dat zijn baltsroep een beetje lijkt op het mekkeren van een bok, maar dat wordt door anderen weersproken, doordat juist in onze streken die baltsroep niet te horen is. Hij broedt namelijk op toendra's en taiga's.

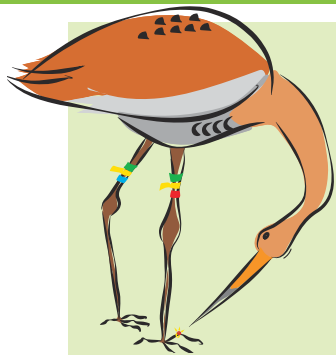
Een andere suggestie die ik vond, is deze: als een bokje opvliegt, laat hij zich zo snel mogelijk weer in de dekking vallen. Dat vallen of duikelen wordt ook wel 'bokken' genoemd. Maar de meest waarschijnlijke verklaring is dus wel de oorsprong in de Frans/Duitse taal. De wetenschappelijke naam van ons bokje luidt: *Limnocryptes*

minimus en die is gelukkig wel eenvoudig te verklaren. Het betekent 'zich in een poel schuilhoudende kleinste snip'. En inderdaad, met zijn 18 tot 20 centimeter (inclusief 4 cm snavel) is hij een slag kleiner dan de watersnip (23-28 cm) en een flink stuk kleiner dan de houtsnip (33-38 cm).

Een bok schieten

Het lezen van al deze uitdrukkingen over bokken maakte me overigens wel nieuwsgierig naar waar de uitdrukking 'een bok schieten' dan vandaan zou kunnen komen. Vast niet in de versie van mijn echtgenoot en andere fotografen: een bokje vastleggen op camera. Dan zou het wel een soort triomf moeten betekenen in plaats van een blunder begaan. Daar blijkt het inderdaad ook niet mee te maken te hebben. In het Duits kende men vroeger de gewoonte om bij schuttersfeesten de slechtste schutter van het feest een bok te schenken als troostprijs ('einen Bock schießen'). Een gewoonte die we binnen de NVWC overgenomen hebben, zonder waarschijnlijk weet te hebben van deze Duitse gewoonte. Wij kennen immers de troostprijs voor het team dat de laatste plaats bezet bij de 'Big Day': 'De blinde vink'. Dat is overigens helemaal geen schande, hoor. Je hebt dan toch maar mooi meegedaan aan een leuke wedstrijd, veel gefietst en veel vogels gezien. De troostprijs is volgens mij ook meestal iets lekkers. Niet winnen maakt je niet per se tot 'loser', in keurig hedendaags Nederlands. 🐦

Bij de poot Oude schriftjes

door Arjan Brenkman

Als de COVID-19-pandemie me iets positiefs gebracht heeft, dan is het dat ik mijn waarnemingsboekjes versneld heb kunnen digitaliseren.

Los van dat het bijzonder leuk is om als het ware nog eens langs het tuinpad van mijn vader te lopen, kwam ik her en der ook nog to-do-lijstjes tegen. Een ringaflezing bijvoorbeeld. Ik schreef het altijd braaf op als ik een geringde vogel kon aflezen, maar had tot voor de eeuwwisseling geen idee waar je kon achterhalen wat de historie van zo'n vogel zou zijn. Ik had wel een wens om dat ooit nog eens uit te zoeken. Dat moment brak deze winter aan en daarmee kon ik ook een ander punt op mijn to-do-lijstje afvinken, namelijk het installeren van de uitstekende Birdring app, ontwikkeld door niemand minder dan de NVWC-endemische Mario Huizinga (inclusief geweldige backoffice support!).

Een rosse grutto die ik begin mei 2010 aflas op Texel bleek best een lange levensgeschiedenis te hebben maar werd alleen afgelezen in de Waddenzee. Geringd in 2006 en gezien tot en met 2017. Mijn waarneming bleek de enige in dat jaar (*Tabel 1*). Een lepelaar daarentegen die ik in de zomer van 1994 in de Steenwaard zag, bleek als pullus geringd op Vlieland en was twee weken voor mijn waarneming nog in Denemarken afgelezen, al werd het na 1995 helaas stil (*Tabel 2*).

27 jaar na dato

De leukste aflezing betreft een andere lepelaar die ik als eerste zomer mei 1994 ook in de Steenwaard aflas. Ook deze vogel bleek geringd op Vlieland als pullus en had ik destijds al geweten hoe ik de levensgeschiedenis kon achterhalen dan had ik een niet heel spannende waarneming van slechts 150 km van zijn geboortegrond gedaan. Door 27 jaar na dato nog eens te gaan onderzoeken, ontstaat een heel ander beeld van een vogel die uiteindelijk acht jaar lang is afgelezen (*zie kaartje*).

Zoals je ziet, is de vogel in tal van landen (Nederland, Verenigd Koninkrijk, Spanje, Portugal, Frankrijk, Mauritanië) afgelezen, waarbij hij precies de klassieke route volgt naar de overwinteringsplek van de Nederlandse lepelaars in Afrika: Nationaal Park Banc D'Arquin in Mauritanië. Niet minder dan 24 keer werd de vogel afgelezen in al die jaren al bleef het na een winterwaarneming van 2001 helaas stil. De route van Banc D'Arquin naar tussenstops in Spanje/Frankrijk blijkt gevaarlijk en steeds meer lepelaars besluiten in de tussenliggende landen te overwinteren. Daardoor komen ze sneller in hun broedgebieden aan en blijkt het broedresultaat ook beter (bron: SOVON). Echter, in 1995 werd de vogel niet afgelezen en mijn waarneming betreft de enige waarneming van 1994. Wie weet heeft de vogel dus nog een aantal jaar rondgevlagen.

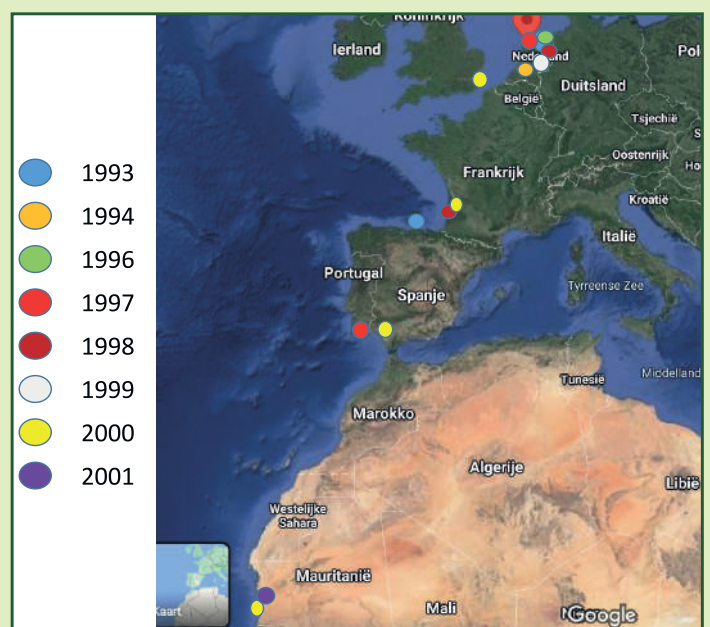
Ringens aflezen, ook na meer dan een kwart eeuw blijkt niet alleen geweldig leuk maar ook nog steeds nuttig!

Overzicht waarnemingen van gekleurde rosse grutto's: Arjan Brenkman

Periode: 2-May-2010 - 2-May-2010

Kleurcode:	RIBYBY	Vangdatum:	16-May-2006	Vangplaats:	Terschelling, Polder Lies	Coördinaten:	53.23.00N 5.20.00E	Waarnemer:	2de Waarnemer:
Datum:	Plaats:								
18-May-2008	Kop Alshuidijk-Harlingen, Nederland			53.08.00N 05.24.30E				Dik Kuiken	
12-May-2009	Terschelling, wad Strip			53.22.22N 05.17.57E				Marica Kavelaars	
12-May-2009	Terschelling, wad Strip			53.22.22N 05.17.57E				Sjoerd Duijns	
2-May-2010	Texel, Waggeij			53.05.50N 04.54.00E				Arjan Brenkman	
26-April-2012	Terschelling, wad Strip			53.22.22N 05.17.57E				Harry Horn	
2-May-2016	Terschelling, wad Strip			53.22.22N 05.17.57E				Harry Horn	
21-April-2017	Kop Alshuidijk-Harlingen, Nederland			53.08.00N 05.24.30E				Chris Grobbe	
5-May-2017	Kop Alshuidijk-Harlingen, Nederland			53.08.00N 05.24.30E				Chris Grobbe	

Tabel 1

Overzicht waarnemingen Arjan Brenkman						
Kleurcode:	Ringar:	Ringdatum:	Ringplaats:	Ringjaar:	Ringjaar:	Ringjaar:
BIB/BIN/a	8039839	17-6-1992	Saart: Lerelaar	Grondveld: Nee	Ringjaar: Harry Horn	Ringjaar: Vlieland, Bonteland
						The Netherlands
Datum:	Plaats:	Afstand tot ringplaats	Gedrag	Waarnemer(s)		
1-6-1992	Puizen, Not specified	53.02N 5.42E	The Netherlands	41 km		unknown
3-10-1992	Saart, Magnastone	56.33N 1.66E	France	309 km		Philippe Carrière
6-7-1994	Jylfand, Ribe, Kassevskov	55.33N 8.66E	Denmark	331 km		by Jasper
22-7-1994	Heaton, Stonevgaard	51.97N 5.21E	The Netherlands	147 km		Arjan Brenkman
10-7-1995	Puizen, Not specified	53.02N 5.42E	The Netherlands	41 km		J.A.P. Pijper
10-7-1995	Puizen, Not specified	53.02N 5.42E	The Netherlands	41 km		Dik Kuiken

Tabel 2

Boven geringde rosse grutto's. Paul van Veen en onder lepelaars. Eirik Kersten

Aha, op die manier!

Het verhaal achter de foto

Het perfecte plaatje

door Daniel Beuker

In het voorgaande nummer, Hak-al 01-2021, is een prachtige bijdrage aan deze rubriek geleverd door Jan Dirk Buizer. Ik heb de eer hier vervolg aan te geven.

Uiteraard is het de bedoeling fotomateriaal te gebruiken uit het werkgebied van de Natuur-en Vogelwacht Culemborg. Ik had het plan het dicht bij huis te houden, in de tuin om precies te zijn. Er zit een gezonde populatie huismussen in de tuin, die een favoriet onderwerp vormt om te fotograferen. Ik heb voor mijzelf als uitdaging gesteld dat er een beetje actie in de foto moet zitten. Het is voorjaar, dus dat moet wel lukken (zou je denken).

Tijdens de gouden uurtjes ben ik in de tuin gaan posten. Het idee om een vliegende vogel op de plaat te krijgen, heb ik al snel moeten laten varen. Bij een wegvliegende vogel heb ik alleen de achterkant op de foto en bij aankomst laten ze zich van 6 meter hoog met een vrije val in de vuurdoorn ploffen. Parende vogels dan... Nou, ik ben erachter gekomen dat ze dat alleen willen doen als ik binnen sta. Ergens wel te begrijpen natuurlijk, maar met glas ertussen levert dat toch niet op wat ik wil. Dat wordt 'm ook niet. Nog twee opties open.

Zandbadje

Mussen in het zandbadje of mussen op de drinkbak. Ik heb onder de klimop een hoopje zand liggen. In de eerste instantie voor bijtjes, maar ook voor de mussen. Het is een erg leuk gezicht mussen een zandbad te zien nemen. Voor de foto heb ik een laag standpunt aangenomen en best wat tijd liggend op mijn buik doorgebracht. Los van dat het feit dat het erg moeilijk is een mus in de juiste houding zand op te laten spetteren, ben ik erachter gekomen dat het resultaat bijna altijd is dat een mus er met zijn ogen dicht op staat. Dan maar een drinkende mus.

Specs

Om het onderwerp op de plek te krijgen waar ik wilde, heb ik de grote drinkbak vervuld voor een kleine. Jammer dan voor de mussen, maar hierdoor zou alles in beeld moeten gebeuren. Even wat specs tussendoor. Ik gebruik een Canon 7 D mark ii met een EF 100-400 mm zoomlens. De camera is voorzien van twee kaartsloten, zodat ik in de één een geheugenkaart kan plaatsen en in de ander een WiFi-kaartje. Hiermee kan ik via mijn telefoon afdrukken en de instellingen van de camera veranderen. De camera is op een statief geplaatst op de hoogte van de drinkbak en ik ben binnen gaan zitten. Natuurlijk gaat dat niet in één keer goed, ook niet in tien keer, maar uiteindelijk ben ik tevreden met dit plaatje. Ik heb een diafragma van 6.3 gebruikt en een halve stop overbelicht. Met een sluitersnelheid van 1/320 kwam ik op ISO 640 uit. En uhh, voor 'het perfecte plaatje' moet ik nog even blijven oefenen.

Wat ga ik de volgende keer anders doen? Allereerst zal ik het drinkbakje moeten verplaatsen naar een plek met ochtendzon. Zo heb ik (in mijn tuin) langer de tijd om te fotograferen. Op deze manier heb ik ook de mogelijkheid de afstand te vergroten tussen het onderwerp en de achtergrond. Hierdoor kan ik met een hoger diafragmagetal de vogel scherp krijgen en de achtergrond wat wazig.

Wil je ook de in de buurt aanwezige mussen naar je tuin lokken?

- Zorg dan voor beschutting in de vorm van bijvoorbeeld meidoorn, vuurdoorn of een ligusterheg.
- Zet regelmatig vers drinkwater neer of maak een vijvertje met drinkmogelijkheden.
- Maak een beschut plekje met los zand zodat de mussen hierin kunnen badderen (tip: kan ook in een voedertafel).
- Maak de tuin niet winterklaar. Zaden zijn zo in de winter beschikbaar en de mussen gebruiken bijvoorbeeld slierten van stokroos voor een winternest.
- Wil je mussen fotograferen? Creëer dan zangposten op een plek waar je goed uitzicht op hebt. 🐦

Groentje ontgroent

door Nelly Hofman
foto's Inge de Haas en Nelly Hofman

op Am

We zouden naar Texel, het vogelparadijs van de Wadden. We telden de nachten af. Zoveel zin hadden we om samen een Waddeneiland te gaan ontdekken. En toen werden we ziek. Jawel, het welbekende virus hield ons weken in z'n greep. Texel glipte door onze koortsige vinger heen ...

Eenmaal voldoende opgeknapt, was het betaalbare deel van Texel volledig volgeboekt. "Kom, we gaan je verjaardag gewoon op Ameland vieren." Zo sprak mijn lief. Ameland is haar eiland. Ze komt er van jongs af aan en weet precies waar we zijn moeten. Ik wil al jaren naar de Wadden. Het maakt mij niet uit welk eiland het is.

Zodra je in Holwerd op de boot stapt ben je op vakantie. Op het dek waait het vaste land uit je hoofd. In Nes hebben we snel de gehuurde fietsen gehaald en de bagage naar het appartement gebracht. Eerst maar eens naar de westkant van het eiland, via het vogelbroedgebied Feugelpôle aan de Waddenzeekant van het eiland. Voor de kenners: ter hoogte van de Pietje Miedeweg. Op naar De Rode Kabouter, de vuurtoren.

Lifer nummer één van het weekend

We hebben dan wel hele hippe sportieve fietsen op elektriciteit, dat wil nog niet zeggen dat je snel in Hollum bent. Niet als je mij bij je hebt. We rijden nog niet koud op de dijk of ik ga al in de remmen:

"Een eider!!" Dat is lifer nummer één van het weekend. Eenmaal door de kijker turend blijken er een heleboel eiders te zwemmen.

Wat een prachtige eend!

Natuurlijk zien en horen we grutto's, tureluurs en kluten en natuurlijk staan de fietsen nog heel vaak stil omdat hun berijders naar vogels staan te kijken. Weer een stukje verderop staar ik in het gras naar iets wat lijkt op een klauwier, maar het lukt me helaas niet om de vogel te determineren.

Scholeksters, die hoor en zie ik wel. Massaal en luidkeels.

En dan ineens een veld vol goudplevieren. Lifer nummer twee. Een vogel die me verrast. Veel mooier dan ik me uit de boekjes kan herinneren. Op de terugweg spot ik een mannetje blauwe kiekendief. Omdat ik met zuslief eens heb staan twijfelen tussen een grauwe en een blauwe, tel ik deze mee als lifer.

De vierde lifer van de dag is de raaf. "Kijk die haak aan de snavel!", roept mijn lief, terwijl ze, alweer, van de fiets springt. Je moet weten dat zij geen vogelaar is. Ze leert in rap tempo letten op bijzonderheden aan vogels, maar de verschillen werkelijk uit elkaar houden en de vogels op naam brengen lukt haar (nog) niet. Dit snaveldetail riep ze als eerst en het was werkelijk een flink gehaakte snavel aan de grote zwarte vogel!

Maar als ik 's avonds de vogelvrienden app, spreekt er eentje de woorden: "Dat zou de tweede waarneming van de afgelopen negen jaar zijn op Ameland." Oftewel, het is niet erg waarschijnlijk dat het een raaf was ...

Ik ben door de echte kenners makkelijk aan het twijfelen te brengen. Maar ik heb een getuige! En echt, die enorme snavel met haak er aan, ik houd het op een raaf. Het was gewoon een raaf! Al hebben we helaas geen foto, dus geen bewijs, dus we zullen het nooit zeker weten...

Lifer nummer 1: een eider

Kluut

Jan-van-Gent. Deze lifer is niet meer alive

eland

Daar zijn ze dan ein-de-lijk, vele drieteenstrandlopers langs de kustlijn

Jan-van-Gent

De volgende dag fietsen we naar het Oerd. Eerst het uitkijkpunt op en langs de Waddenkust struinen. Daarna naar het Noordzeestrand om schelpen en andere mooie dingen te jatten. En daar ligt hij dan, een Jan-van-Gent. Deze lifer is niet meer alive. Zonde van zo'n indrukwekkende vogel. Verderop ligt er nog eentje. Bij noorderwind schijnen ze vaker aan te spoelen, leer ik van een vogelvriend, die me ook nog vraagt om ze op ringen te checken. Helaas, deze exemplaren zijn niet geringd.

Ook hier zijn scholeksters massaal en luidruchtig aanwezig. Verder is er weinig met vleugels te vinden langs dit winderige strand.

We lopen via de duinen terug naar de fietsen. We presteren het nog om flink te dwalen en extra kilometers te maken. We liepen totaal niet eens zeven kilometer. Er waren tijden dat ik daar spreekwoordelijk mijn bed niet voor uit kwam. Maar nu sleep ik mezelf voort. Gelukkig af en toe afgeleid door meeuwen, kiekendieven en kneutjes. En door een kbp'tje (klein bruin pestvogeltje). Bruin, gespikkelde borst, mooie tekening op de rug. Zelfs lief heeft alle kenmerken benoemd. Maar wat ze nog beter gedaan heeft, is alles op alles zetten om een mooie foto te schieten. Stel dat het een duinpieper was, dan hadden we tenminste bewijs! Het was 'slechts' een graspieper, maar dat weten we alleen maar zeker dankzij de foto, en de kennis van een echte kenner.

's Avonds voelen mijn benen alsof ik de Nijmeegse Vierdaagse achter de rug heb. Ik zou nu wat lelijke woorden over het welbekende virus kunnen schrijven, maar laat ik het netjes houden: het virus sloopt je conditie en dat is ontzettend balen!

Ein-de-lijk

De volgende ochtend gaan we rustig aan naar het strand in Nes. Om relaxed schelpjes te zoeken en te genieten van de zon en wind. En daar zijn ze dan ein-de-lijk. Ik was al bang dat ik ze niet zou zien. Vele drieteenstrandlopers rennen langs te kustlijn. En ze gaan hard. We moesten zwaar snelwandelen om ze 'in te halen' voor een goede foto. Schuw zijn ze niet, dus als je rustig bent, kun je behoorlijk dichtbij komen voor die ene foto. Wat zijn ze leuk. En snel! En leuk!

Kun je een hekel krijgen aan vogelgeluiden? Mwa, tot nu toe zeg ik nog van niet. Ik kan me er wel aan ergeren. Zo heeft er eens een hollenduif een hele dag achter het huis zitten koeren. Hooeee hooeee hooeee. In mijn hoofd hoor ik hem nog.

Ameland zit vol scholeksters. Massaal en luidruchtig aanwezig. Het zal er ook aan liggen dat we zo midden in het voortplantingsseizoen op Ameland rondfietsten, maar wat kunnen die vogels een herrie maken zeg!

Al met al een zéér geslaagd weekend vol vogelplezier! 🐦

Goed gezien tussen Lek en Linge

Bijzondere waarnemingen in 2020 Deel 2: Overige soortgroepen

door *Berry Lucas*

Na het overzicht van bijzondere vogelwaarnemingen in 2020 in de vorige Hak-al, volgt in dit tweede deel een bloemlezing uit de bijzondere waarnemingen, vondsten en vangsten van flora en fauna binnen de overige soortgroepen. Er is vorig jaar weer een overweldigend aantal, soms verrassende, waarnemingen opgegeven in waarneming.nl die betrekking hebben op onze regio (nwc.waarneming.nl, zie kaartje).

*Tarwestekelmot – 11 juni 2020, Culemborg - Lazeruswaard.
Hans Kunstman*

De vele nieuwe soorten doen vermoeden dat het tegen de verdrinking in uitstekend gaat met de biodiversiteit tussen Lek en Linge. Dat kan daar echter niet uit opgemaakt worden: er wordt tegenwoordig veel intensiever gezocht naar aanwezige soorten door meer mensen en het resultaat wordt steeds vaker met fotobewijs vastgelegd in waarneming.nl. Wel is het zo dat klimaatverandering voor een verschuiving van zuidelijke soorten naar deze contreien zorgt. En ongetwijfeld hebben veel meer natuurliefhebbers dan anders uitstapjes dicht bij huis gemaakt in dit door corona gedomineerde jaar. In ieder geval wordt ons beeld van de biodiversiteit in het NVWC-gebied steeds completer.

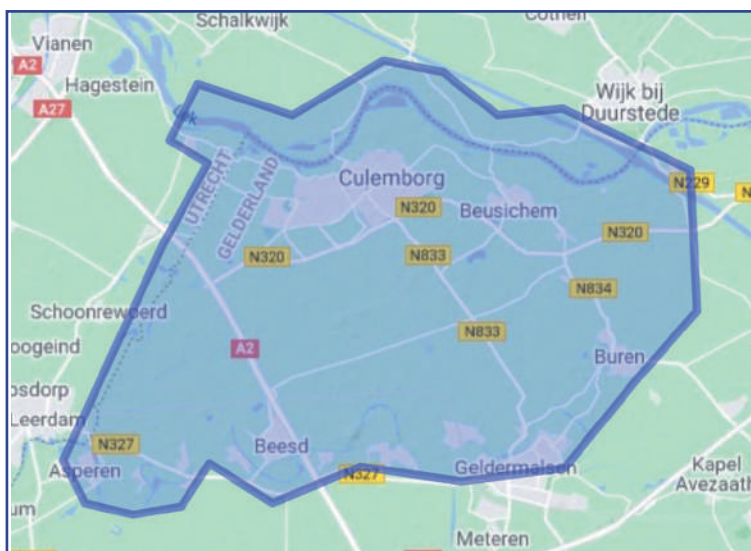
Nachtvinders en micro's

Maar liefst 83 nieuwe soorten staan er voor 2020 in de boeken, waarmee er nu 682 soorten via waarneming.nl gemeld zijn tussen Lek en Linge. Het overgrote deel daarvan belandde in de lichtvallen in de tuin van Anthonie Stip, tijdens zijn een jaar durende tuin-bio-blitz (zie Hak-al 2020-3). Hieronder een uittreksel uit nwc.waarneming.nl met de wat zeldzamere soorten die voor het eerst in 2020 zijn doorgegeven aan waarneming.nl.

Nieuwe zeldzame soorten nachtvinders in 2020
Bietzandvleugeltje
Bliksemlichtmot
Frambozenscheutboorder
Geelpalpmot
Gevlekte dikkopmot
Graanmot
Kaardebolbladroller
Lichte dikkopmot
Morgenroodbladroller
Satijnlichtmot
Tarwestekelmot
Vaal kokerbeertje
Zwarte rietprachtmot
Zwartvlekgranietsmot

De waarnemingen die vermeld worden in de subsite van de NVWC van waarneming.nl bestrijken een gebied dat groter is dan het werkgebied van de NVWC. Ook tellen we meldingen van net boven de Lek en onder de Linge mee en uit de Everdingerwaard. Dus de titel van deze rubriek dekt niet helemaal de lading

Foto op pagina 3: Bergveldwesp – 13 juli 2020, Wijk bij Duurstede - Bosscherwaarden. Hans Kunstman

*Grote vos – 26 april 2020, Goilberdingerwaard.
Mathijs Overeem*

Dagvlinders

Van de 33 in ons gebied bekende soorten dagvlinders zijn er 29 ook in 2020 gezien. Blijkbaar is er veel in eigen regio gevlienderd in tijden van lockdown en reisbeperkingen. Dat leverde geen nieuwe soorten op, maar wel bijzondere waarnemingen. Het **scheefbloemwitje** is inmiddels gemeengoed geworden, en werd 34 keer gemeld op nwc.waarneming.nl. De **koninginnenpage** scoorde bijna net zo hoog als in 2019 met 64 waarnemingen. **Oranje en gele luzernevlinder** en ook de **distelvlinder** waren in tegenstelling tot 2019 nauwelijks aanwezig. Het **bruin blauwtje** wordt elk jaar meer gezien afgaande op nwc.waarneming.nl, in 2020 73 exemplaren. En nog nooit werden er zoveel **oranjetipjes** ingevoerd (390 exemplaren). De oproep van de NVWC om van 7 april 2020 tot 10 mei 2020 alle waarnemingen van het oranjepijpje door te geven voor een mooi overzicht van de verspreiding in en bij Culemborg, heeft daar vast ook aan bijgedragen. De **kleine vos** leek zich in 2020 iets hersteld te hebben van de dip in 2019. Leuk waren de twee waarnemingen van **kleine parelmoervlinder** in Buren en bij de Driftsteeg. Beslist ook zeldzaam hier is het **oranje zandoogje** dat Kees van Reenen fotografeerde in Enspijk. Dat geldt ook voor het **hooibeestje**, dat zelfs op drie plaatsen verspreid in het gebied is waargenomen afgelopen zomer. Vlindersaars hebben ook een steeds grotere kans om een **grote vos** te zien: in 2020 was de soort zelfs op vier plekken aanwezig.

Libellen

Van de 41 bekende soorten libellen in ons gebied werden er 31 in 2020 gemeld. Op 28 juni ontdekte Tom Kompier een mannetje **gaffelwaterjuffer** in de Tichelgaten, een nieuwe soort tussen Lek en Linge. De uit zuidelijk Europa afkomstige gaffelwaterjuffer breidt zich geleidelijk uit naar het noorden onder invloed van klimaatverandering. Andere zeldzamere soorten in 2020 waren **zuidelijke heidelibel** in Zoelmond, naast **plasrombout** en **bruine korenbout** (meerdere waarnemingen).

*Oever-grootoogkortschildkever – 23 juni 2020,
Culemborg - Hoge Prijs. Hans Kunstman*

*Gaffelwaterjuffer – 28 juni 2020, Buren, Tichelgaten.
Tom Kompier*

Bruine korenbout – 15 mei 2020, Acquoy. Berry Lucas

Kevers

Ook een flink aantal nieuwe keversoorten is dit jaar toegevoegd aan de soortenlijst van ons waarnemingsgebied, namelijk 45 waarvan één soort te boek staat als zeldzaam: de **dwarsbandwaterroofkever**. Overigens zouden veel kevernamen het goed doen als Scrabble (aanvul)woord; wat dacht je van **oevergrootoogkortschildkever**? Een aanzienlijk deel van de kevers dit jaar werd verzameld door Wim Rubers in o.a. de Tichelgaten bij Buren en in het Beesdsche Lage Veld en door Paul Hoekstra in de Beusichemse Waard. Binnen deze soortgroep is nog veel te ontdekken.

Bijen, wespen en mieren

Met 43 nieuwe soorten nam het aantal ingevoerde soorten vliesvleugeligen in 2020 toe met bijna 15%. Acht nieuwe soorten daarvan zijn aangemerkt als zeldzaam tot zeer zeldzaam. Daarnaast waren er vondsten van elf andere zeldzaamheden die ook al in eerdere jaren waren geregistreerd. Zowel in de Goilberdingerwaard als in Voorkoop werd de enigszins op een hommelt lijkende **anddoornbij** gezien. Anthonie Stip trof in huis een vrouwtje **zwartgespoorde houtmetselbij** aan die hij terugplaatste op braam. Het is een metselbij van de kustduinen en de hogere zandgronden, dus

*Andoornbij – 19 juli 2020, Goilberdingerwaard.
Wim Jongejan*

*Variabele wespbij – 19 juni 2020, Amsterdam-Rijnkanaal -
Nieuwegein tot Wijk bij Duurstede. Wouter van der Ham*

deze buurt is best een bijzondere vindplaats. Op meerdere plekken doken de zeldzame **variabele wespbij** en de **bonte wespbij** op, naast een aantal niet eerder hier waargenomen algemenere wespbij-soorten zoals de **geelzwarte wespbij** en de **zwartsprietwespbij**. Bijzonder waren de vondsten van raten met de zeer zeldzame **bergveldwesp** in Ravenswaaij en aan de overkant van de Lek in de Bosscherwaard. Deze soort komt voornamelijk voor in Oost-Brabant en Limburg, maar lijkt zich te uit te breiden naar het midden van het land. Veel soorten kleinere blad- en sluipwespen en wespen uit andere families werden vastgesteld door Paul Hoekstra in de Beusichemse Waard. Drie exemplaren van de zeer zeldzame **blinde platkopwesp** belandden niet in zijn insectenval, maar in een kinderbadje in de tuin. Daarnaast verzamelde hij daar onder meer het goudwespje *Pseudomalus pusillus* en het sluipwespje *Sathropterus pumilus*.

Vliegen en muggen

In 2020 zijn waarnemingen opgegeven van liefst 93 nieuwe soorten vliegen en muggen die niet eerder hier vastgesteld zijn (of nog niet in waarneming.nl gezet). Daaronder ook een aantal zeldzaamheden, waaronder de **stekeldrager** die Ruud van der Weele vond op Mariënwaerd. Deze blaaskopvlieg is recent pas voor het eerst

gevonden op enkele plekken in zuidoost-Nederland. Paul Hoekstra bracht in de Beusichemse Waard weer een groot aantal twee-vleugeligen op naam, waaronder diverse zeldzame soorten uit verschillende families met wetenschappelijke namen als *Meoneura neottiophila* (zeer zeldzaam), *Myodris annulata*, *Teichomyza fusca* en *Pullimosina pullula*. Anthonie Stip vond bij Buren de zeldzame **rivieroogdaas**, een soort die hoofdzakelijk in het riviereengebied wordt aangetroffen. Ook niet alledaags waren de **groot-streepzaadboorvliegen** die Karin Lenten ontdekte in de Tichelgaten. Zoals de naam al zegt is het een boorvlieg die gebonden is aan groot streepzaad. En naast vele andere bijzondere insecten kreeg Tom Kompier in de Tichelgaten de schaars voorkomende **streepcitroen-zweefvlieg** in het net.

Wantsen, cicaden en plantenluizen

Van de 87 ingevoerde waarnemingen van wantsen en dergelijke waren er 24 niet eerder genoteerd voor deze regio. Zeldzamere soorten daaronder waren de bodemwantsen **lindenspitskop**, **glansheremietwants**, **elzenridderwants** en **iepenridderwants**. Bodemwantsen (*Lygaeidae*) leven vooral op de bodem van zaden en hebben vaak wat sombere kleuren (grijs, zwart, bruintinten).

Sprinkhanen en krekels

Er zijn tot nu toe twintig soorten sprinkhanen te vinden in het gebied dat nwc.waarneming.nl beslaat, waarvan er zeventien ook in 2020 zijn gemeld. Daar zat een nieuwkomer bij, nota bene een **blauwvleugelsprinkhaan** die bij Ruud van der Weele te Zoelmond

Zeldzame bijen en wespen in 2020
Andoornbij
Bonte wespbij
Vroege wespbij
Borstelwespbij
Variabele wespbij
Donkere klaverzandbij
Lichte wilgenzandbij
Roodrandzandbij
Klimopbij
Kleine tuinmaskerbij
Groepjesgroefbij
Zwartgespoorde houtmetselbij
Distelbehangersbij
Geelgerande tubebij
Sathropterus pumilus
Blinde platkopwesp
Pseudomalus pusillus
Kleine knotswesp
Bergveldwesp

*Stekeldrager – 20 juni 2020, Beesd –
Mariënwaerd. Ruud van der Weele*

Glansheremietwants – 7 augustus 2020, Buren. Anthonie Stip

Scan de QR code met je smartphone om de waarneming van veenmol met geluid te openen (Steenwaard, 6 mei 2020 Jan Buys).

Limnephilus nigriceps (een schietmot) – 28 november 2020, Culemborg - Polder Culemborg. Do

Grote karthuizerslak – 25 oktober 2020, Culemborg - Redichemsche Waard. Sjoerd-Dirk

in de keuken beland was. De schaarse soort leeft normaal gesproken in droge zandgebieden, vaak op die delen waar open zand, korstmosvegetaties en open, droge graslanden elkaar afwisselen. Verder was er de tweede vondst van de **veenmol**, namelijk in de Steenwaard. Normaal zijn ze meer westelijk in de veengebieden te vinden. Het geluid van de veenmol zit een beetje tussen dat van een nachtzwaluw en rugstreeppad in, dus misschien daar maar eens goed luisteren op een warme zomeravond (ga naar deze waarneming van Jan Buys in mei 2020 inclusief geluid op je mobiel via het scannen van de QR-code hierboven).

Overige insecten

In de categorie overige insecten zijn in 2020 waarnemingen van 16 nieuwe soorten haften, schietmotten, slijkvliegen en soorten uit andere families doorgegeven. Paul Hoekstra trof op een Franse veldwesp in de tuin in de Beusichemse waard het zeer zeldzame **veldwesppwaaiertje** aan. Dit is een parasiet op veldwespen. 'Do' fotografeerde de zeldzame schietmot *Limnephilus nigriceps* langs de zandput Rietveldse Weg. Deze soort wordt doorgaans aangetroffen in het Zuid-Hollandse plessengebied en bij enkele Brabantse vennen.

Spinnen en overige geleedpotigen

De soortenlijst van de groep 'overige geleedpotigen' is in 2020 weer behoorlijk langer geworden met springstaarten, duizendpoten, mijten en vooral spinnen. Er werden veertien nieuwe soorten spinnen genoteerd. Paul Hoekstra nam daarvan het merendeel voor zijn rekening in de Beusichemse Waard.

Nieuwe soorten spinnen in 2020
Bospiraat
Broeikasspin
Gewone nachtwolfspin
Gewone rens spin
Gewone staartspin
Gewone tandkaak
Grijze huisspin
Moswolfspin
Odiellus spinosus
Oeverwolfspin
Stalmuursluiper
Stekelkaakkampoot
Zwart kaardertje

Weekdieren

Van de 21 ingevoerde soorten slakken en tweekleppigen waren er vier nieuw voor ons waarnemingengebied. In de Redichemse Waard was dat de **grote karthuizerslak**. Anthonie Stip vond in zijn tuin een **zwervende akkerslak**. Een vrij algemene soort, maar nu wel als nieuwe soort gedocumenteerd tussen Lek en Linge. Zeldzamer is de **geribde clausilia** die hij daar ook aantrof, een langwerpige torenvormig gedraaid slakje. Tot voor enige jaren geleden werd deze soort alleen in vochtige kalkrijke bossen in Limburg gevonden. Wel heel apart is de vondst van een schelp van de **paardenzadel** aan de Linge bij het Enspijkse veer. Deze mollusk is in Nederland sinds 1935 bekend uit de Oosterschelde, na ingevoerd te zijn met zaaioesters in Yerseke. Ik neem aan dat het dier/de schelp hier niet op natuurlijke manier is terechtgekomen.

Vissen

In 2020 zijn vijftien soorten vastgelegd die al eerder zijn opgenomen in nwc.waarneming.nl. Deels betreft het hengselvangsten, maar de meldingen komen vooral van liefhebbers die met schepnet, zaklantaarn of gewoon op zicht in helder water naar vissen zoeken. Dat leverde weer enkele waarnemingen op van o.a. **kleine modderkruiper**, **bermpje**, **vetje** en **bittervoorn**. Voor het eerst sinds 2012 is weer de **grote modderkruiper** doorgegeven, nl. door Rémon ter Harmsel in het Rijswijksche Veld. Helaas waren er ook weer meerdere vondsten van grote dode **palingen** langs Lek en Amsterdam-Rijnkanaal. Zulke 'knakalen' komen helaas veel voor langs de rivieren. Het zijn palingen op trek naar de Sargassozee om te paaien (schieralen), maar die in een schroef van een schip bij laag water, of, waarschijnlijker, in een schoepenrad van een gemaal of de turbine van een waterkrachtcentrale terecht zijn gekomen. De Europese paling wordt met uitsterven bedreigd door verschillende oorzaken.

Reptielen en amfibieën

Vermeldenswaardig zijn de eerste meldingen van **ringslang** en ringslangsporen op drie plaatsen in de regio. Meer hierover in het artikel van Theo de Jong over ringslang in deze Hak-al, zie pagina 5. In 2020 werden ook weer diverse waarnemingen van **kamsalamander** doorgegeven. Doordat de locaties verborgen worden, kan ik geen goed beeld van de verspreiding krijgen. Wel is te zien dat alle waarnemingen in het Utrechtse deel van het waarnemingengebied zijn gedaan. Jan Buys bracht tientallen locaties van **poelkikker** in kaart in de uiterwaarden boven de Lek, in het bijzonder de Steenwaard.

Een wolf in een boomgaard in Buurmalsen, 26 maart 2020.
Anoniem via waarneming.nl

Zoogdieren

Breed uitgemeten in het nieuws werd de mannetjeswolf die zich op 26 maart in een boomgaard in Buurmalsen liet filmen. Hoewel de **wolf** al eerder is gemeld in deze streek, is deze melding voor het eerst geregistreerd in waarneming.nl. Aan de geclaimde waarneming van pootafdrukken van de **Europese otter** langs de Lek bij de Baarsewaard in december (en januari 2021) hecht ik geen waarde, vooral ook omdat foto's ontbreken. Anderzijds zou het een uniek geval zijn. Het aantal meldingen van **Europese bever** neemt gezien nwc.waarneming.nl nog jaarlijks gestaag toe. En ook steeds vaker wordt de **boomarter** gespot. Dit jaar op wel vier plaatsen, waarvan drie keer in een fotoval, nl. in het Beesdsche Lage veld, op landgoed Mariënwaardt, in de Regulieren en in de Steenwaard. Er is ook druk naar vleermuizen gezocht, o.a. met de batdetector. Er waren meldingen van **rosse vleermuis**, **gewone dwergvleermuis**, **laatvlieger**, **ruige dwergvleermuis**, **watervleermuis**, **baardvleermuis** en **gewone grootovleermuis**. In totaal werden in 2020 25 soorten zoogdieren genoteerd.

Paddenstoelen

Dit is een zeer soortenrijke groep met inmiddels 747 soorten in dit gebied. Plaatselijke amateurmycologen hebben er in 2020 23 soorten aan toegevoegd. Daaronder vier zeldzame wasplaten, namelijk **granaatbloemwasplaat**, **apothekerswasplaat**, **kalkvuurzwammetje** en **donkere wasplaat**. De laatste drie stonden alle in de Tichelgaten bij Buren, een terrein rijk aan vele soorten paddenstoelen. Een andere, aan de Kornedijk gevonden zeldzame soort schimmel betrof **perzikkruisziekte**. Als gevolg van de aantasting door de schimmel vertonen de bladeren van perzik in het voorjaar zeer ernstige misvormingen en verkleuringen. De schimmel behoort tot een geslacht (*Taphrina*) dat ook de bekende heksenbezems veroorzaakt in onder meer berken.

Boomarter – 15 juni 2020, Beesd - Mariënwaardt. J. Peters

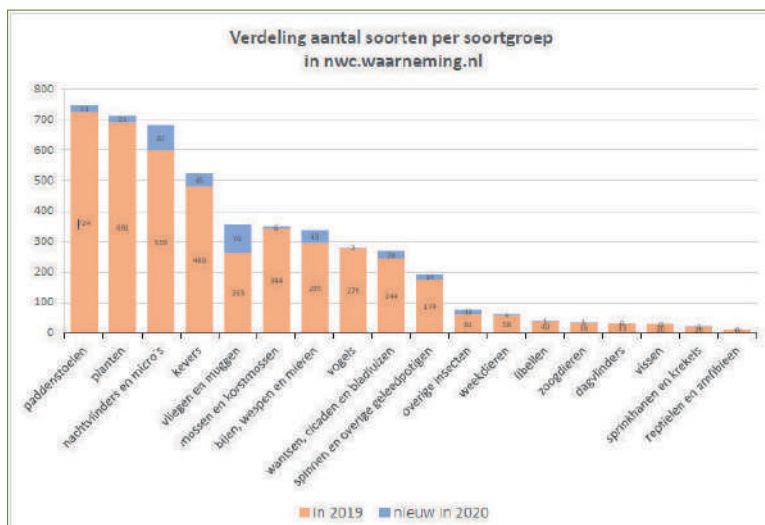
Gewoon boomzonnetje (een korstmoss) – 23 september 2020,
Acquoy - Kooise Camping & Kooise Natuur. Tom Schrier

Mossen en korstmossen

Er is tussen Lek en Linge in 2020 weer flink naar mossen gespeurd. Er werden 148 soorten ingevoerd, maar omdat er blijkbaar in 2019 heel intensief geïnventariseerd is, leverde dat 'slechts' zes nieuwe soorten op voor het gebied. Daarvan worden de **zwarte grafkorst** op de Weeshuiswal in Buren en de **groene waterstippelkorst** op de stortstenen langs de Buitenwaard aangemerkt als zeldzaam. Zeldzame soorten als **kroosmos** en **sterrengoudmos**, en de korstmossen **gewoon haarschubje**, **muurzwelmos**, **gestippeld schriftmos**, **limoenschriftmos**, **gewoon boomzonnetje** en **klein boomzonnetje** werden op nieuwe plekken in het gebied gevonden (korstmossen door o.a Tom Schrier).

Planten

Er zijn in 2020 21 soorten planten ingevoerd die nog niet in ons verenigingsdeel van waarneming.nl stonden. Acht soorten daarvan staan te boek als zeldzaam. De **moerasvaren** werd aangetroffen in de Regulieren. In de Everdingerwaard groeiden o.a. **strandduizendguldengkruid** en **slanke mantelanjer**, al is bekend dat daar bloemenmengsels zijn ingezaaid. Een twintigtal exemplaren van de **ruige anjer** stonden in de buurt van het Beusichemse veer (Maarten Gilbert). Arne Jorg vond **bleke teunisbloem** in het Veerweggebied. Suzan Siemons zag tussen stoeptegels aan de Pruimeboom exemplaren van de **rechte ganzerik**, een soort afkomstig uit Zuid-Europa. Van Wim Rubers kwam de melding van **paarbladig fonteinkruid** in de Nieuwe Hoeven en van Gerben van Geest de registratie van **rossig fonteinkruid** in de Tichelgaten in Buren. 🐿

COLOFON

Hak-al is een uitgave van de Natuur- en Vogelwacht Culemborg en wordt gratis onder haar leden verspreid.

NATUUR- EN VOGELWACHT CULEMBORG (NVWC)

Steenovenslaan 20
4101 AM Culemborg
Triodosbank: NL53TRIO 0781 404 312
KvK Tiel : 40156764
e-mail : post@nvwc.nl
website: www.nvwc.nl
www.facebook.com/nvwculemborg
NVWC op Twitter: @NVWCulemborg

ANBI

(Algemeen Nut Beogende Instelling)
De NVWC is een ANBI-instelling:
een gift aan de NVWC is aftrekbaar van het belastbaar inkomen.

REDACTIE

Hoofdredacteur: Louis van Oort
Gabrielle van Appeldoorn
Berry Lucas
Vormgeving: Eric van Grieken

DRUK

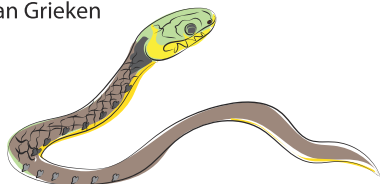
BladNL
Opplage: 375 exemplaren

VRAGEN OVER BEZORGING

Johan de Kruif 0345 – 515 767
Distributie:
Ans van den Berg, Yme Jan en Jaaike Bosma,
Jan Dirk Buizer en Mirjam Melman,
Carolien Duivenvoorde, Jannus Geleedst,
Marga Gerards, Jurgén Geven, Gerdt Greve,
Gijsje van Ingen, Caroline van der Laan,
Yvonne Jakobs-Lommers,
Jandirk Kievit, Leo van de Kooij,
Annemarie Roelink, Wim en Carla Rubers,
Harry van de Warenburg, Frans Waroux

ILLUSTRATIES

Eric van Grieken

Overname van artikelen, tabellen en schema's is alleen toegestaan met de volgende bronvermelding: "Bron: Hak-al 02-2021, Natuur- en Vogelwacht Culemborg." Overname van foto's of illustraties is zonder toestemming van de fotograaf of illustrator niet toegestaan. De redactie behoudt zich het recht voor aangeleverde artikelen in te korten, aan te passen, niet te plaatsen en aangeleverde afbeeldingen niet op te nemen.

www.nvwc.nl

ADRESSEN EN INFO

BESTUUR

Contact opnemen met bestuur kan door te mailen naar bestuur@nvwc.nl of te bellen.

Kars Veling (voorzitter)

0345 – 531 689

Martin Heerschop (secretaris)

0345 – 520 380

Johan de Kruif (penningmeester)

0345 – 515 767

José Borsboom

0344 – 693 810

Theo de Jong

0345 – 519 946

Ruud Post

0345 – 501 929

Han Sloots

0345 – 518 716

VERTROUWENSPERSONEN

Kees van de Vate
c.vd.vate@hetnet.nl
0345 – 535 257
Carolien Duivenvoorde
carolienduivenvoorde@pscd.nl
0345 – 505 423

INSECTENWERKGROEP

Karin Verspui
0345 – 574 123
insectenco@nvwc.nl

JEUGDGROEP

Winy Verdouw
06 – 40 80 52 08
Maartje van der Ploeg
06 – 10 75 98 66
jeugdco@nvwc.nl

KNOTWERKGROEP

Harry van de Warenburg
0345 – 514 358
knotco@nvwc.nl

LEZINGEN EN CURSUSSEN

Annette van Berkel
0345 – 531 689
lezingco@nvwc.nl

NESTKASTWERKGROEP

Cees van Appeldoorn
Gerrit van Utrecht
post@nvwc.nl

PLANTENWERKGROEP

vacature
plantenco@nvwc.nl

TUIN- EN KLUSWERKGROEP

Frans Waroux
0345 – 515 393
klusco@nvwc.nl

VOGELWERKGROEP

Gerrit-Jan Klop
06 – 51 14 86 42
vogelco@nvwc.nl

ZOOGDIERENWERKGROEP

Jurgén Geven
0345 – 533 756
zoogdierenco@nvwc.nl

VRAGEN OVER INSECTEN

Annette van Berkel
0345 – 531 689
lezingco@nvwc.nl
Ewoud van de Ploeg
Agrius_convoluti@hotmail.com
Maartje van der Ploeg
peetmaartje@hotmail.com

Alleen al voor die vier schitterende Hak-als per jaar zou je lid worden!

Ontdekken, beschermen, genieten!

Leden van de Natuur- en Vogelwacht Culemborg zijn graag met de natuur bezig. Al die enthousiaste leden zorgen voor gezelligheid en een goede samenwerking, voor het goede doel en zeker voor een inspirerende vereniging.

Wij zijn allemaal vrijwilligers en organiseren activiteiten die openstaan voor iedereen, dus ook voor niet-leden. Lezingen, excursies of natuurwandelingen bijvoorbeeld. Op onze website staan de jaarkalenders voor de senioren en voor de jeugd. Behalve de activiteiten op de twee kalenders, organiseren de werkgroepen ook diverse eigen activiteiten.

Lid of donateur worden?

Download het aanmeldingsformulier op onze website: www.nvwc.nl, vul in, ondertekenen, scan en verzend het formulier digitaal naar ledenadmin@nvwc.nl.

Wat krijg je voor je lidmaatschap?

Vier keer per jaar het schitterende verenigingsblad de Hak-al. Aankondigingen van alle activiteiten via de maandelijkse e-mailnieuwsbrief Tsjiepl! Mogelijkheid om deel te nemen aan alle activiteiten. Lid worden van een of meer werkgroepen. Stemrechten, je kunt dus meebeslissen over het beleid van de NVWC.

Oproep special ‘Favoriete plekken’

door Gabriëlle van Appeldoorn

De Tuinspecial – Hak-al 03-2020 – was een echt succesnummer. Daar hebben we zoveel enthousiaste en positieve reacties op gehad, dat het voor de redactie reden was om het onderwerp wat breder te trekken. Denk er nu vast over na, verzamel in de komende tijd wat je nodig hebt aan tekst en fotomateriaal en laat ons weten of we op jouw kopij voor de special ‘Favoriete plekken’ - nummer 03-2021 van de Hak-al mogen rekenen.

Het coronavirus speelt nog steeds een rol in onze vrijheid van bewegen en om elkaar te ontmoeten. Dus beperkte

contacten buiten het eigen gezin of familie en weinig mogelijkheden om met anderen de natuur in te trekken of de natuur te ontdekken. Maar ... je herkent het misschien wel, zo'n plek in de natuur in of rondom Culemborg waar je graag naartoe gaat omdat je je daar helemaal thuis voelt. En daar zijn we nou naar op zoek: jouw favoriete plek in ons werkgebied! Wil je die met ons delen? Heel graag!

Foto: Diefdijk in ochtendmist van Milou Oomens, winnaar van de tweede prijs in de categorie Landschap van de NVWC fotowedstrijd in 2017.

Agenda NVWC

In de Tsjiepl en op de website wordt de actuele stand van zaken over de activiteiten bijgehouden.

Deadline inleveren kopij Hak-al 2021 – 3: 11 augustus 2021

www.nvwc.nl